

ШЕТЕЛДІК ТЫҢДАУШЫЛАРҒА
БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Оқу-әдістемелік құралы

Алматы
«Қазақ университеті»
2017

ӘОЖ 378
КБЖ 74-58
Ш 50

*Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
жоғары оқу орнына дейінгі білім беру факультетінің
Ғылыми кеңесі және Редакциялық-баспа кеңесі шешімімен
(№3 хаттама 17 наурыз 2017 жыл) ұсынылған*

Пікір жазғандар:

филология ғылымдарының докторы **А.О. Тымболова**
филология ғылымдарының кандидаты **С.С. Айтжанова**
филология ғылымдарының кандидаты **М.П. Ешимов**

Авторлар:

Г.А. Тастемирова, Н.Қ. Мәтбек,
Г.Т. Тилеужанова, Г.Е. Сапаева

Ш 50 Шетелдік тыңдаушыларға білім берудің ерекшеліктері:
оқу-әдістемелік құралы / Г.А. Тастемирова, Н.Қ. Мәтбек,
Г.Т. Тилеужанова, Г.Е. Сапаева. – Алматы: Қазақ универ-
ситеті, 2017. – 54 б.

ISBN 978-601-042323-7

Бұл оқу-әдістемелік құралында шетелдік қазақ диаспорасы мен
ауғанстандық тыңдаушыларға білім берудің ерекшеліктері, қазақ тілін
оқыту әдістемесі, оқытуда қолданылатын озық технологиялық әдіс-
тәсілдер сөз болады.

Оқу-әдістемелік құралы жоғары оқу орындары оқытушыларына орта
мектеп мұғалімдеріне, филология факультеті студенттері мен магистр-
леріне арналған.

Автордың редакциясымен шығарылды.

**ӘОЖ 378
КБЖ 74-58**

ISBN 978-601-042323-7

© Тастемирова Г.А., Мәтбек Н.Қ.,
Тилеужанова Г.Т., Сапаева Г.Е., 2017
© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2017

АЛҒЫ СӨЗ

Республика Президенті Н.Ә. Назарбаев қазақстандықтарға арналған Жолдауында оқу-тәрбие үрдісін ақпараттық технологиялармен барынша қамтамасыз ету міндетін білім беру жүйесінің басты мақсатының бірі және оның болашағы үшін маңызды фактор екенін атап көрсеткен болатын. Жолдауда техникалық және кәсіптік білімнің рөліне, қазақша кәсіптік техника тілін қалыптастырып, дамыту мәселесіне де басты назар аударылғаны белгілі.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңының 8-тарауында көрсетілгендей, білім беру жүйесіндегі маңызды мәселелердің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, халықаралық байланысқа шығу, білім беруді ақпараттандыру болып табылады. Бүгінгі таңда жаңа білім беру технологиялары кең тарала бастады. Бұл технологиялар қоғамдық сұраныстарды жоғары деңгейде қанағаттандыруға бағытталған.

Айталық, мысалы, қазақ тілін оқыту барысында туған тілінің қыр-сырын, табиғатын таныта отырып, ертеңгі өмірден орын таба алатын, өзіне сенімді нағыз ұлтжанды, парасатты ұрпақ тәрбиелеу үшін педагогиканың озық үлгілерін жаңашылдықпен пайдаланып, тәжірибені өсіре түсуіміз қажет.

Егеменді еліміздің білім беру жүйесінде әлемдік деңгейге жету үшін оқытудың әртүрлі әдіс-тәсілдерін қолдана отырып терең білімді, ізденімпаз, барлық іс-әрекеттерінде шығармашылық бағыт ұстанатын, сол тұрғыда өз болмысын таныта алатын жеке тұлға тәрбиелеу ісіне ерекше мән берілуде.

Тәуелсіздіктің тұғыры мен еліміздің берекесін, бейбіт тұрмысын баянды етер басты тетіктің бірі – тіл. Түсіністіктің, бірліктің алтын кілті – тіл. Тілі ортақтың тағдыры да, мақсаты да ортақ, тілегі де, мүддесі де ортақ. Қазақстан халқының ортақ мақсат-мүддесі – тәуелсіздігімізді тұғырлы ету, еліміздің өркендеп гүлденіп, халқымыздың бай-қуатты өмір сүруі.

Қазақ тілі – еліміздің тәуелсіздігінің тірегі, мәдениетіміз бен әдебиетіміздің өркендеуіне елеулі үлес қосып отыр. Қазіргі қазақ тілі – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі. Қазақстандағы қарым-қатынастың басты құралы. Шетелден келіп жат-

қан адамдар 2000 жылға дейін тек орыс тілін үйренуге құлықты болса, қазіргі таңда мемлекеттік тілді үйренуге ынта білдіруде. Мұның нақты дәлелі әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті ЖОО-ға дейінгі білім беру факультетінің шетелдіктердің тілдік және жалпы білім беру мен ЖОО-ға дейінгі дайындық кафедраларында жыл сайын жүздеген шетелдіктер келіп қазақ тілінде білім алады. Қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту жүйесінде қалыпты дәстүрлі сабақтан тыс инновациялық бағытта сабақ ұйымдастыру тіл үйренушілердің пәнге деген қызығушылығын арттырады және тілдік дағдыларын қалыптастыруға, оларды тілдік ортаға бейімдеуге өзіндік ықпалын тигізеді.

Бүгінгі таңда талап етіліп отырған үрдіс – жаңа оқыту технологиялар негізінде инновациялық іс-әрекеттерді тиімді пайдалану. Жаңа технология әдістері өз бетімен оқып үйренуге, қорытынды жасай алуына ықпал етеді, яғни білім сапасын арттырады.

Демек, оқыту технологияларын сабақта тиімді қолдану тыңдаушылардың білім сапасын арттырып қана қоймайды, оларды жеке тұлға ретінде қалыптасуына үлкен әсерін тигізеді. Сондықтан да жаңа әдіс-тәсілдерді қолдана білсек, тыңдаушыға білім беруде үлкен жетістікке жетеріміз анық.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ЖОО-ға дейінгі білім беру факультетінің ЖОО-ға дейінгі дайындық кафедрасының оқытушылары жаңа технологиялық әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып, тыңдаушыларға тілді үйрететіні даусыз.

Қазақ тілін жаңа технологияны қолдану арқылы оқыту мәселесінің ғылыми еңбектерінде болсын, мақалаларда болсын, айтылып, жазылып, оған үлкен көңіл бөлуінің теориялық та, практикалық та маңызы зор.

Өзге тілді аудиторияда қазақ тілін оқыту әдістемесінің негізгі мақсаты – оқытушылардың қазақ тілін оқытудың ғылыми негізімен қаруландыру, қазақ тілін шетел тілі ретінде оқытудың түрлі-түрлі әдіс-тәсілдері, тиімді жолдарымен таныстыру, тыңдаушыларды қазақша сөйлеу дағдыларын қолдана білуге бейімдеу, бағыттау.

Бүгінгі таңда Қазақстанның өзге елдермен келіскен, қол қойған келісімдерінің бәрі де мемлекеттік тілде жазылып жүргені белгілі.

Оқытушының ең негізгі әдісі – баяндау, әңгімелеп беру, түсіндіру арқылы оқытушы студенттерге жалпы тақырып төңірегінде айтып қана қоймай, өмірге деген көзқарасын, адамдармен қарым-қатынасын білдіріп, өзіне баурап алатын мүмкіндігі бар. Олай болса, оқытушының әрбір сөзі, әр қимылының студенттер үшін үлгі-өнеге болатындай етіп қояр талабы биік болуы шарт.

Бұл әдістен басқа қазақ тілін шет тіл ретінде деңгейлеп оқыту тәжірибесі қолданылып жүр. Аталған әдістерді, тәсілдерді қолданылу үшін студенттерді тілді меңгеруіне қарай үш деңгейге бөлуді ұсынар едік.

Бірінші деңгейде шетел азаматтары, екінші деңгейде өзге ұлт өкілдері, үшінші деңгейде қазақша білетін студенттерге бөлу керек. Үш деңгейге бөлудің нәтижесі мол болар еді, себебі тілді меңгерту үшін сол деңгейге арналған амал-тәсілді оқытушы қолданады. «Халықтың мәңгі ғұмыры – оның тілінде. Әрбір тіл – өзінің халқы үшін ұлы» деп ғасырымыздың ғұлама жазушысы Ш. Айтматов айтқандай, тіл ұлттық аса ұлы игілігі әрі оның өзіне тән ажырамас белгісі болып табылады.

Қазақ тілі пәнінен оқу-әдістемелік құралы шетелдік білім алушылар мен қазақ диаспорасына білім берудің ерекшеліктері, қазақ тілін оқыту әдістемесі, оқытуда қолданылатын озық технологиялық әдіс-тәсілдер жайлы жазылған мақалалар жинағынан құрастырылған.

Ұсынылған оқу-әдістемелік құралында тыңдаушыларға қазақ тілі пәні бойынша өткізілетін сабақтың оқу бағдарламасы мен сабақ барысында қолданылатын әдіс-тәсілдің қырлары белгіленеді. Оқу-әдістемелік құралында қазақ тілінің негізгі бағыты мен басты міндеті анықталып, сабақтың жүргізілу әдістері мен өткізілу тәртіптері, қай кезеңде пәннің теориялық материалдар жинағы мен жаттығу жұмыстарына шолу жасалынады.

Оқу-әдістемелік құралының мақсаты – біріншіден, жоғары оқу орындарында білім алып жатқан шетелдіктер мен қазақ диаспорасына білім беруде оқытушыларға көмекші құрал ретінде қолдану; екіншіден білім алушылар мен орта мектеп мұғалімдеріне, филология факультеті студенттері мен магистрлеріне арналған.

SOME PECULIARITIES OF TEACHING KAZAKH TO AFGHAN LISTENERS

Tastemirova G.A. Candidate of Philological Science, Senior Teacher

Listeners from Islam Republic of Afghanistan mainly consist of Pushtu, Tajik, Hazara, Uzbek nationalities. The official languages of the Republic of Afghanistan are Pushtu and Dari languages. In the written language it is used the Arabic-Farsi alphabet. Moreover, in Afghanistan 34 million people speak the Dari language which is considered to be a variant of Farsi.

In northern parts of Afghanistan such as Kandagar, Gylmand, Host, Nangarkhar, Paktya people get education in Pushtu because of dense population of Pushtu nationality, while in districts Shuburgan, Balkh, and Fariyab where there are a lot of people from Uzbek nationality the study is in the Uzbek language. However, in higher education institutions education is mainly in the Dari language.

In the Foundation Faculty of Al-Farabi Kazakh National University students from Afghanistan who are learning a language before entering the university have lessons of Kazakh first 6 weeks 36 academic hours in each. That is they have 3 Kazakh lessons 6 days a week. The Kazakh language is spoken at the lessons. There are approximately 15 thousand Arabic and Farsi words in the modern Kazakh language. These borrowed Arabic and Farsi words entered our language mainly in fields of science and education, astronomy, housekeeping, regarding Islam religion, in the direction of administration and politics. There are also a lot of words that don't regard to any of the groups mentioned above, they are used in everyday language, moreover there are a plenty of words which mean abstract notions in literary language.

The fact that there are a lot of Arabic and Farsi words helps Afghan students to understand certain words and intercommunicate at the Kazakh lessons. Because Arabic and Farsi languages are widely used in countries like Turkey, Pakistan, Iran, Afghanistan.

It is very challenging to teach Kazakh to a foreign audience. Teaching the Kazakh language to foreign students consist of different parts like listening, reading, writing, speaking, communication, revising grammar exercises and so on. The main thing in the process

of teaching Kazakh which requires paying a great attention is phonetics of Kazakh linguistics. At first lessons after explaining to Afghan students rules of letter and sound, alphabet we tell that vowels are divided into 2 groups: solid and soft vowels.

Being able to distinguish vowels as solid and soft ones plays an important role in mastering the Kazakh language and writing it accurately. After memorizing soft and solid forms of vowels and being able to distinguish them, we suggest paying attention to orthography of vowels. For example,

A letter “a” in the middle of “zh, sh” and “y” is pronounced as “ā” [ǎ], but it is spelled as “a”: zhay, shay [dʒǎi, shǎi];

The last letter in the Arabic and Farsi words is spelled as “a”, but pronounced as “ā” [ǎ], i.e. Zhamila, rasua [damilǎ, rasuǎ];

Sounds “o, ō, u, ū, ā” have their fixed places in syllables, they are mainly used in the first syllable: or, kōrshi, kulyn, ūlken, āngime.

Sounds ‘y, i’ are not used at the end of words, and etc.

Having learnt the orthography of vowels Afghan students have skills of writing in Kazakh in a literate way.

There are its peculiarities of explaining the lexis of the Kazakh language. In explaining one of the lexical themes – sayings and proverbs a teacher can ask students to give their own equivalents to Kazakh ones and it helps to compare them, to express student’s ideas correctly, and to form students’ speaking skills.

It is very important to use models of proverbs and sayings to motivate students to learn a language. Proverbs help students to enrich their vocabulary, to make them deeply understand hidden meanings, moreover, they have a significant meaning in upbringing.

During lessons Afghan students have made sure that proverbs and sayings of Kazakh and other Oriental people have a lot in common. To prove it let’s take a Kazakh proverb ‘Bireuge or kazba, ozin tusesin’ which means ‘Don’t dig a pit for others, you may fall yourself in it’. This is similar to Firdousi’s couplet ‘Qim qazyp qousa teren qudyk, oilansyn ozi zhaily bolsa qulyk’ (One who digs a deep pit should think of himself first).

To sum up, we are convinced that there a lot of peculiarities of teaching Kazakh to Afghan speakers. We believe that teaching by comparing two languages, explaining parts of the Kazakh linguistics

as phonetics, lexis and so on help students to enrich their vocabulary and to make the teaching process more effective and interesting. It is obvious that getting acquainted with new vocabulary, finding their meanings and learning them by heart make students's memory better and speak in Kazakh with preparation or without.

List of Literature:

1. Rustemov L.Z. Qazirgi qazaq tilindegi arab-parsy kirme sozderi. – A, 1982.
2. Kumisbayev O. Parsy poeziyası. – Almaty: Kazakh universiteti, 2003. – 132 p.
3. Kumisbayev O. Shygys shayırları. – Almaty: Kazakh universiteti, 2004. – 137 p.

АУҒАНСТАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРГЕ ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тастемирова Г.А., филол.ғ.к., аға оқытушы

Жылдан-жылға қазақ тілін өзгетілді дәрісханада оқыту бүгінде негізгі мәселелердің біріне айналып келеді. Ауған тыңдаушыларына қазақ тілін үйрету барысында ерекше көңіл бөліп, назар аударатын басты мәселе – қазақ тіл білімінің фонетика саласына және қазақ тілінің лексикасын түсіндірудің өзіндік ерекшеліктеріне тоқталған. Ауғанстан Ислам Республикасынан келген тыңдаушылардың басым көпшілігі – пушту, тәжік, хазар, өзбек ұлттары болып келеді. Ауғанстан Республикасының ресми тілі пушту және дари тілі болып саналады. Жазуда араб-парсы алфавитін қолданады. Сондай-ақ Ауғанстанда парсы тілінің варианты болып табылатын дари тілінде тұрғындардың басым көпшілігі сөйлейді.

Ауғанстанның солтүстік аймағында орналасқан Қандағар, Гильманд, Хост, Нангархар, Пактия облыстарында пушту ұлттарының көп қоныстанғандығына байланысты тұрғындар – пушту тілінде, ал Шұбырған, Балх, Фарияб облыстарында өзбек ұлттары көп орналасқандықтан мектепті өзбек тілінде оқиды. Жоғары оқу орындарында білімді дари тілінде алады.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің жоғары оқу орнына дейінгі білім беру факультетінде 2010 жылдан бастап, Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен Ауғанстан Ислам Респуб-

ликасынан келген шетелдік азаматтардың басым көпшілігі мемлекеттік тілде білім алуда. Ауғанстан мемлекетінен келген азаматтар полиглот немесе билингвист болып келеді. Олардың осындай тұлғалық ерекшеліктері қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту үдерісін қарқынды түрде ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар ауғанстандық азаматтардың бәрі ұлттарына қарамастан мемлекеттік тілдерінде (екі тілде: пуштун, дари тілдерінде) – соның ішінде дари тілінде еркін сөйлейтіндігіне қазақ тілі мамандары басты назар аударамыз. Қазақ-парсы тілдерінде 1 мың немесе 1 жарым мыңдай (барлығы 3 мыңдай сөз) ортақ сөздер белсенді тілдік қолданыста жүреді. «Араб, иран тілдерінен сөз ену орта ғасырлар деп шамаланады. Қазақ тіліне араб-парсы сөздері тәжік, өзбек тілдері арқылы мынадай жолдармен енді: 1) шаруашылық, сауда қатынастары арқылы енген сөздер: айна, таға, базар, таба, ормал, перде, таразы, мақта т.б.; 2) мәдени және ғылыми қарым-қатынастар арқылы, әсіресе, Фердоуси, Науаи, Омар Хаям, Хафиз шығармаларымен бірге енді. Мәселен: мектеп, мереке, емтихан, ғылым, ғалым, пән, медресе, қағаз, қалам, мағлұмат т.б.; 3) дінмен байланысты сөздер: шариғат, ораза, намаз, аруақ, ақырет т.б. [1, 10]. Қазақ тіліне енген парсы сөздерінің парсы тіліне енген түркі сөздерінің ортақ тілдік қатынастағы қатысымын аясын, олардың аспектісін айқындау барысында отандық шығыстанушы ғалымдардың еңбегіне жүгінеміз. Себебі дари тілі – парсы тілімен туыстас тіл. «Әрине, бұл ретте парсы сөздері және сөз формалары қазақ тіліне қалай енген деген сұрақ тууы мүмкін. Қазақ тіліне парсыдан енген сөздерге зер салып үңіле қараған адамға мұндай сұраққа жауап беру соншалықты қиынға соқпайды. Ол, біріншіден, тіл ерекшеліктерінен, екіншіден, халқымыздың басынан кешірген тарихи жағдайларына тығыз байланысты. Ишан, намаз, ораза, пайғамбар, құдай сияқты кейбір діни сөздер болмаса, қазақ тіліне енген парсы сөздері көбінесе шаруашылыққа, әсіресе егін, су шаруашылығына, бау-бақшаға, сауда-саттық, құрылыс істеріне, тұрмыстық салт-сана, әдебиет пен өнерге байланысты болып келеді» [2, 4-5]. Бірақ бұл ортақ сөздердің екі тілдегі функциольдық-семантикалық қызметі бірдей емес. Сондықтан да біздің, тіл мамандары, тарапынан тіл үйренушілерге қазақ тілін үйрету бары-

сында ең әуелі қазақ әріпнамасын үйретумен бірге параллельді түрде ортақ сөздермен қатар, меңгеруге жеңіл, ұғымға тез қонатын жаңа сөздер легін және күнкөрістік тілге өте қажет құрылымы оңай диалогтер ұсынылады. Амандасу мен қоштасудың қазақша әдебін және танысу диалогінен бастаймыз. Содан соң қажеттілік модальдігін үйретуге, оны қажет болса сұрай алуға, жөн сұрауға үйретеміз. Күнделікті қарым-қатынасқа өте қажетті және сауда-саттық жасауға керек диалогтерді меңгертуге бағыттап сабақтарды ұйымдастырамын. Күнкөрістік тіл деңгейін үйрету барысында рөлдік ойындарды пайдаланамын. Рөлдік ойын сабақтары тіл үйренуші шетелдік азаматтарға дәрісханада алған теориялық білімін практикада тиімді пайдалануға көмектеседі. Алғашқы деңгейде тілдің тек коммуникативтік функциясына бас назар аударылып, қарқынды курс осы бағытта ұйымдастырылады. Ал негізгі курста қазақ тілі сабағын ұйымдастыру барысында тіл үйренушінің білімге деген рухани талаптары мен сұраныстарын қанағаттандыруға және олардың жеке тұлғалық қабілеттеріне бейімдей отыра, қазақ тілінің қарым-қатынастық құралы ретіндегі қызметі басқа пәндермен интеграциялық жүйеде ұштастыра жүргізіледі.

Өзге тілді дәрісханадағы қазақ тілі пәнінің басты мақсаты – шетелдік тыңдаушыға қазақ тілінде сөйлеу дағдыларын қалыптастыру, теориялық білімін практикада бекіту болып табылады. Ал дағдының сапалы болуы – ұстаздың білім деңгейіне және педагогикалық шеберлігіне байланысты үдеріс. Қорыта айтқанда, тәжірибелі ұстаздың біліктілікпен, әртүрлі әдістемемен тиімді де тартымды ұйымдастыра білген әрбір сабағы тіл үйренушінің белсенділігі мен тілге деген қызығушылығын, икемділік дағдысын, алғырлығын, шығармашылық қабілетін арттыра түседі.

Әдебиеттер:

1. Оңдасынов Н. Парсыша-қазақша түсіндірме сөздік. – Алматы: Қазақстан, 1974. – 4-5-б.
2. Рүстемов Л.З. Қазіргі қазақ тіліндегі араб парсы кірме сөздері, 1982.

ОҚУ-ТӘРБИЕЛЕУ ІСІНДЕ АУҒАНСТАНДЫҚ ЖАСТАРДЫҢ ЭТНОСТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЕСЕПКЕ АЛУ

Тастемирова Г.А., филол.г.к., аға оқытушы

Ауғанстаннан келетін тыңдаушылардың басым көпшілігі пушту, тәжік, хазара, өзбек ұлттарын құрайды. Оқу – адамның жеке басы танымының ерекше түрі. Ендеше, тұлғаны ұлттық тұрғыда қалыптастыру үшін сол ұлттың негізгі өзіндік-психологиялық ерекшеліктерін анықтау оқу үдерісінде жүзеге асуы керек. Әр адамның дамуы оның әртүрлі қиындықтар мен кезеңдерден өтуімен байланысты. Кезеңдерге бөліну процесі – жеке адамның әлеуметтік ортадағы қозғалысының заңдары. Оның психикалық даму ерекшеліктерінің негізі П.П. Блонскийдің, Л.С. Выготскийдің, А.Н. Леонтьевтің, А.В. Запорожецтің, М.М. Мұқановтың және т.б. еңбектерінде нақтылы тұжырымдалады. В.К. Шабельниковтің пікірі бойынша, жеке адамның этнопсихологиялық қалыптасуы және кезеңдердің болуы, белгілі қоғамдық мәдениетте ерекше сапалар қабаты мен құрылым деңгейлерінің өмір сүруі, оның жеке «кванттарының» дамуын анықтауға мүмкіндік береді. Ендеше, жеке адам бір мәдениеттен екінші мәдениетке ауысуда үлкен қиындықтарды өткізіп, көптеген қарама-қайшылықтарды жеңулеріне әкеледі [1].

Ауған тыңдаушылары Қазақстанға алғаш келгенде кезде өз өмірінің үлкен психикалық даму өзгерістеріне тап болады. Сондықтан жатақханаға орналастыру барысында, топқа бөлгенде тыңдаушылардың ұлттық ерекшеліктерін ескеру ұстаздар мен кураторлардың негізгі міндеті болып саналады. Ауған тыңдаушылардың ұлттық намыс, ұлттық санасы өмірінде белгілі орын алады. Оқу іс-әрекетінің мотивациялық өрісі де өзгереді. Оқудағы меңгеру процесінің механизмдері: білім, дағды, шеберлік жүйелерінің нәтижелік көрсеткіштері өзгеріске ұшырайды. Ендеше, тыңдаушылардың оқу барысында олардың мектепте алған білімдері ерекше сынға түседі. Біздің бес жылдық тәжірибемізге сүйене отырып тұжырымдайтын болсақ, хазара ұлты ең үздік оқитын тыңдаушылар қатарына жатады. Ал екінші – тәжік ұл-

тын, үшінші өзбек пен пуштун ұлттарын атауға болады. Сол оқу үдерісінде тындаушылар арасында түрткі болатын да мектепте алған білімдерінің таяздығы болып саналады.

Л.И. Божович түрткіге мынадай анықтама береді: «Түрткі – іс-әрекет не үшін іске асырылмайтындығын білдіреді, оның мақсаттан айырмашылығы – осы іс-әрекеттің бағытталуында. Яғни баланың белсенділігін түрлендірудің бәрі түрткі болып табылады. Олар: баға, қызығулар, ұнамды болуға ұмтылу, баланың қабылдаған шешімі және борышын сезінуі тағы басқалар болуы мүмкін» [2]. Оқу іс-әрекетіндегі мотивациялық өрістің келесі көрсеткіші – мақсат. Мақсат – қажеттіліктің жетістікке жету кезеңін көрсететін нәтижелерге белсенділіктің бағытталуы. Оқу түрткісін іске асыру үшін, оқу іс-әрекетінде көптеген аралық мақсаттар қойып, оны орындауға тырысу керек. Психологтердің айтуы бойынша, түрткілер көп жағдайда оқу іс-әрекетін тұтастай бейнелейді, ал мақсаттар жекелеген оқу әрекеттерін бейнелейді. Бірақ мақсатсыз өте күшті деген оқу түрткілері ұйтқыма-лы болуы мүмкін. О.К. Тихомиров мақсатты түрткіні мақсат арасындағы байланыс арқылы ажыратады. Егер мақсат сырттан берілсе, байланыс мақсаттан түрткіге қарай қалыптасады, егер мақсат іс-әрекет барысында өз бетімен құрылса, онда байланыс түрткіден мақсатқа қалыптасады [3]. Мақсат – іс-әрекеттің алдын ала қойылған нәтижесі, өмірлік жолдары көп жағдайда оқуға бағытталған. Адамның өз алдына мақсат қоюы іс-әрекеттің жоғары дәрежеге жетуін, өнімділігін қамтамасыз етеді, оқу түрткілерін тудырып, оны күшейтеді. Оқушының дұрыс білім меңгеруі үшін, мақсаттың өз бетімен түрткі күші болуы және оның түрткіге айналуы маңызды. Студенттік өмірде осының мәнін тереңірек ұғындыру және болашақ маманның жан-жақты зерделі, білімді болуы еліміздің маңыздылығын, құндылығын, көтеретіндігін түсіндіру ұстаздың үлесіне тиеді. «Қызықты оқу пәні – оқушылардың мақсат өрісінен тұратын, оның түрткісін түрлендіретін оқу пәні» [4]. Қызығу – шындықтағы заттар мен құбылыстарды белсенділікпен танып-білуге бағытталған адамның біршама тұрақты жеке ерекшеліктерінің бір көрінісі. Г.И.Шукина қызығушылықтың қалыптасу үдерісі іс-әрекетте пайда болады және оның құрылымы (міндеті, мазмұны, тәсілдері мен мотивтері) танымдық

қызығушылықтың дамуының объективті негізін құрайды деп көрсетеді [5].

Қазақстанға келген тыңдаушылардың танымдық іс-әрекеті тек білімге, оқуға ғана бағытталмай, өзімен бірге жүрген достарының да өмір салтын, өзіндік этностық ерекшелігін тануға, сөйтіп, өзінің зерделік, мәдениеттілік өрісін кеңейтуге бағытталады. Осыған орай олардың өмірге, білімге деген қызығушылығы артып, өз халқын басқа халықпен қатар қоюға: «жақсыдан үйреніп, жаманнан жиренуге» бағыт алады. Сөйтіп, студенттердің оқу түрткілерінің танымдық және әлеуметтік жағының маңызы, мағынасы олар үшін кеңейеді. Тыңдаушылардың оқу үдерісіндегі сыртқы ортамен қарым-қатынасындағы орны, достарының алдында беделінің көтерілуі, ынтымақтастық қарым-қатынас түрткілері нығая бастайды.

Қандай да болмасын қарым-қатынас жүйесінде екі жақтық әрекет болады. Ол қарым-қатынастағы негізгі рөл – атқарушы да, екіншісі – оның серіктесі (партнер). Міне, қарым-қатынастың сәтті болуы осы екеуіне байланысты [6]. Бұл құбылысты тыңдаушылар арасынан жақсы аңғаруға болады. Жаңсақ нанымдар осы өзара қарым-қатынаста белгілі әрекет етуге кедергі жасауы да, көмек беруі де мүмкін. Біздің жағдайымызда, факультетімізде білім алып жатқан жиырмаға жуық мемлекеттен келген студенттердің өзара тату, достық қарым-қатынаста болуын қадағалау. Ал Ауғанстаннан келген тыңдаушылардың басым көпшілігін пушту этносы құрайтын болса, оның серіктесі – тәжік, өзбек, хазара халқы. Ендеше, ауғанстандық тыңдаушылар өзара этносаралық жақсы, достық, жағдайда болуына мән беру біздің факультет ұстаздарының негізгі мақсаттарының бірі болып саналады. Осындай жағдайда бір-біріне тығыз әрекет етуші индивидтердің этникалық ерекшеліктерін есепке ала отырып, олардың біріккен іс-әрекетін басқарып, ұйымдастыруда этносаралық қарым-қатынастағы өзара әсерін зерттеумен олардың ішкі бағытын, жаңсақ нанымдардың соған орай этностардың бірін-бірі білудегі қабылдау ерекшеліктері мен олардың мәдениет тұрмыс-тіршілігінің тигізетін әсерін анықтау қажеттігі туады.

Егер негізгі ұлттық белгілер оның тілі, діні, мәдениеті және әдебиеті болатын болса, олардың адам мінез-кұлқына қалайша

әсер ететіндігін анықтау психология ғылымының үлесіне тимек. Бұл көрсетілген факторлар сол ұлт мінезінің, сана-сезімінің, бағыт-бағдарының қалыптасуына әсер етеді. Ендеше, оқу процесінде осылардың тыңдаушы бойында көрінуі мен өзгеруіне көңіл бөлу қажет.

Ұлт өкілінің бірден-бір белгісі – оның ұлттық өзіндік санының қалыптасуы. Ұлттық өзіндік сана – адамның тұлға ретіндегі «дайын» субъектілік анықталуы. Ендеше, сол ұлттық өзіндік сананы қандай компоненттер құрайды, олар қалай көрінеді және адам өміріндегі жағдайларға байланысты қандай өзгерістерге ұшырасады деген сұрақтарға жауап табуымыз керек. Сонда ғана оқу үдерісінде ұлттық жүріс-тұрыс қасиеттерін білім алушы бойында қалыптастыруға мүмкіндік аламыз.

Оқу үдерісінде ұлттық өзіндік сананың ішкі компоненттері «ұлттық таптаурындар», «ұлттық бағыт», «тұлғалық бағдар» және «этникалық жансақ нанымдардың» пайда болуын, көрінуін және өзгеруі немесе тұрақтылығы бастауыш сыныптың өзінде-ақ жақсы көзге түсетіндігі біздің зерттеулерімізде анықталды [7].

Көп этносты ортада жеке адамның танымдық іс-әрекетінің дамуы оқыту үдерісінде оған этнос өкілі ретінде ерекше қарауды талап етеді. Біріншіден, білім алушы – ерекше әлеуметтік категория, екіншіден, жалпы заңдылыққа бағынышты дамитын психикалық құрылымы бар индивид, үшіншіден, оқу құндылығы, бағыт-бағдары бар этнос өкілі. Ендеше, оқыту үдерісі осы үш белгіні жинақтап қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар оқыту процесінің микро, мезо, макро деңгейлерде қалыптасуының ерекшелігін анықтауға негізгі құрал болады.

Тыңдаушылардың психикалық дамуының бір ерекшелігі сол: ауғанстандық тыңдаушылар жаңа ортаға бейімделген сайын, бұрынғы оның өмір жолында ерекше орын алып келген қасиеттері мүлдем жойылып кетпей, сапалы өңдеулерден өтеді. Оған себепші – тыңдаушының жаңа ортадағы қарым-қатынасы, іс-әрекет жүйесі. Тыңдаушылардың іс-әрекеті белсенділік мәнгері болады.

Ауған тыңдаушыларын оқыту, тәрбиелеу ісінде біздің байқағанымыз – әр этностың өзіндік ерекшелігі, тұрмыс-тіршілік жүйесі, мәдени-рухани қалыптасуы болады. Мұндай ерекше-

ліктер этностардың бір-бірімен байланысында, қарым-қатынасында өзінің әсерін тигізбей қоймайды. Әр этнос өкілі өзінің өмір жолында халқының құндылығын, бағыт-бағдарын дәріс етіп, атадан балаға мұра ретінде қалдыра береді. Сөйтіп, ауғанстандық тыңдаушылар көп этносты Қазақстанның рухани, мәдени, саяси және экономикалық байлығына мән беруге қалыптаса бастайды.

Әдебиеттер:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 589 с.
2. Арутюнян Ю.В., Дробижева Л.М. Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследования. – М.: Наука, 1998. – 344 с.
3. Кулюткин Ю.Н. Психология обучения взрослых. – М.: Просвещение, 1985. – 436 с.
4. Чебаксаров Н.Н., Чебаксарова И.А. Народы, расы, культура. – М.: Знание, 1988. – 368 с.
5. Выготский Л.С. Собр. сочин. Т. 3. Проблемы развития психики. – М.: Наука, 1983. – 534 с.
6. Обозов Н.Н. О трехкомпонентной структуре межличностного взаимодействия. В кн.: Психология межличностного познания. – М.: Академия, 1981. – 263 с.
7. Әмірова Б.Ә. Оқу процесінде этникалық жаңсақ нанымдардың көрінуі мен өзгеруі. – Қарағанды: Білім, 1989. – 165 с.

ҚАЗАҚ-АУҒАН ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ

Тастемирова Г.А., филол.ғ.к., аға оқытушы

Тәуелсіз мемлекет болып жарияланғаннан бергі Қазақстан өлемдік қауымдастыққа енуі іс жүзінде аяқталып, халықаралық геосаяси қатынастардағы орны мен рөлі айқындалды. Бүгінгі таңда Қазақстан Еуразия кеңістігіндегі өзінің тарихи дәнекерлік қызметін қайта жалғастырып, халықаралық аренада беделді де дәйекті бейбітшілік саясатын жүргізуде. Оған Қазақстан Республикасының халықаралық қауымдастық шеңберінде тең құқықты қарым-қатынастар орнатуымен бірге, баянды бейбітшілік саясатын қалыптастыру, мемлекетаралық шиеленістерді бәсеңдету, қазіргі Орталық Азия елдері арасындағы, әсіресе Ауғанстан мә-

селесіне байланысты қалыптасқан жағдаятты оңдастыру, шетелдермен экономикалық және мәдени байланыстарды кеңейту жөніндегі ұсыныстары мен нақты қадамдары айқын дәлел болып отыр.

Сонымен қатар отарлық және кеңестік кезеңдерде бұрмалауға ұшыраған халықтың тарихи санасын қалпына келтіру, өз мемлекеттігін сөйкестендіру аясында өтіп жатқан рухани және мәдени әрлеу барысында Қазақстан Республикасы көршілес елдермен, тарихи тамыры бір туысқан халықтармен ежелгі қарым-қатынастары мен байланыстарын жаңғыртуға да ерекше назар аударып келеді. Алыс және жақын көрші мемлекеттермен жасалатын ресми халықаралық қарым-қатынастармен қатар елдерді жақындастыратын мәдени байланыстардың да маңызы зор. Қазақ-ауған қарым-қатынастары үдемелі дамып келе жатыр. Мемлекет басшылары халықаралық шаралар аясында тұрақты түрде кездеседі. Сауда-экономикалық қатынастарды дамытуда сауда-экономикалық ынтымақтастық жөніндегі Қазақстан-Ауғанстан бірлескен үкіметаралық комиссия маңызды рөл атқарады. Қазақстан Республикасы Үкіметі Ауғанстандағы мектеп, емхана және жолдардың құрылысына 2,38 млн. АҚШ долларын бөліп, 20,15 мың тоннаға жуық азық-түлікті гуманитарлық көмек ретінде жеткізді (жалпы сомасы 17,09, млн. АҚШ долл.). Осы орайда Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Ауғанстан Ислам Республикасы Үкіметі арасындағы білім беру саласындағы ынтымақтастық, мәдени және рухани байланыстардың кеңінен дамуы кездейсоқ құбылыс емес.

Ежелден шығу тегі бір түрік халықтарының соңғы он жылдан астам уақыт ішінде өзара ынтымақтастығының нығаюы КСРО құрамынан бөлініп шыққан тәуелсіз жас мемлекеттердің әлемдік қауымдастықта өз орнын дәйектеуге септігін тигізуде. Қазақстанның отарлық дәуірде, одан соң Кеңес мемлекеті құрамындағы кезеңде белгілі себептермен үзіліп қалған дәстүрлі мәдени және рухани туысқандық байланыстарының қайта жанданып, тұрақты сипат алуы – бүгінгі тәуелсіз мемлекеттің дамуы үшін аса зәру мәселе.

Түркия мемлекеті – шетелдердің ішінде 1991 жылы желтоқсанда Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін мойындап, дип-

ломатиялық қарым-қатынас орнату ниетін білдірген ең тұңғыш мемлекет. Сондықтан 1990 жылдардың бас кезінде жекелеген мәдени, ғылыми байланыстардан бастау алған осы қарым-қатынастар тәуелсіздік жылдары кең өріс алып, тұрақты сипатқа ие болды.

Қазақстан мемлекетінің Түркиямен шынайы мәдени байланыстарының орнаған кезі 2002 жылдан бастап күні бүгінге дейін жалғасып келеді. Себебі отарлық және кеңестік мемлекет жағдайында Қазақстан мен Түркия арасындағы байланыстар дербес әрі кең көлемді де, нақты сипат алған жоқ. Екі ел арасындағы мәдени байланыстар саяси және экономикалық ынтымақтастық қатынастардың құрамдас бөлік ретінде он жылдан астам уақыт ішінде әр салада нақты нәтижелерге ие болды.

Бүгінде Қазақстан мен Түркия арасындағы байланыстардың қатарында жалпы мәдениет пен өнер, білім мен ғылым, ақпарат құралдары мен баспасөз, діни-рухани байланыстардың өкшелеп, жалпы екі ел арасындағы ресми мемлекетаралық қатынастардың құрамдас бөлігі ретінде әрқайсысы өз саласында жеке бір ағымды құрайтынын айту қажет. Алғашқы кезде бұрын үзіліп немесе тоқырап қалған дәстүрлі туысқандық байланыстарды қалпына келтіру мақсатымен жалпы мәдени байланыстар көлемінде орнатылған осы қатынастар бүгінгі ғылыми-техникалық мүмкіндіктер, нарықтық қатынастар ықпалымен әр салада нақты нәтижелерімен толыға түсуде. Оған Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық байланыстардың нәтижелерін мысал ретінде келтіруге болады.

Түркі елдері ішіндегі Қазақстан мен Түркия арасындағы мейлінше дамыған екі жақты қарым-қатынастар аса ауқымды және тарихи тамырларға негізделген. Жоғарыда айтылғандардың бәрі де екі елдің арасындағы жемісті де нәтижелі ынтымақтастықтың қомақты көріністері болып табылатындығын, сондай-ақ екіжақты қарым-қатынастарды барынша нығайту шаралары үздіксіз дамытылып, жетілдіріліп, кеңейіп әрі тереңдеп келе жатқандығын атап өткеніміз жөн. Халықтар арасындағы сенім мен өзара түсінушілікті орнықтыруда және халықаралық ахуалды сауықтыруда мәдени байланыстардың маңызды орын алатыны анық. Бұл өзара қарым-қатынастар динамикалық және жоспарлы түр-

де іске асырылып, сонымен бірге мемлекеттер арасындағы ынтымақтастық аяқалысының ойдағыдай дамуының маңызды факторы болып саналады. Бұған 2002 жылы қарашада Түркістан қаласында өткен Дүниежүзі қазақтарының II құрылтайы да назар аударды. Делегаттар құрамында болған Түркиядағы қазақ қауымдастығының өкілдері де бұған кәміл сенетінін білдірді.

Екі ел арасындағы қарым-қатынастар бір-бірінің ішкі істеріне араласуды, үстемдігін жүргізуді қуаттамайды. Бұл байланыстар демократиялық, туысқандық қарым-қатынастарға негізделген. Демек, ғылыми және мәдени байланыстар ынтымақтастықтың жалпы принциптері негізінде өз еркімен, егемендік пен ұлттық мүдделерді құрметтеу, толық тең құқықты, өзара тиімділік пен өзара жауапкершілік жағдайында дамып отыр. Қазақстан-Түркия қарым-қатынастары динамикалы түрде дамуда, және қай жерде бірлескен жобалар жүзеге асырылмасын, қазір экономика, мәдениет, білім беру салаларын атау қиын. Біздің халықтарымыз жай тең құқықты серіктес қана емес, рухани жағынан да, этникалық түбірі жағынан да етене жақындай түсуде. Олардың арқасында қазақстандықтар қадірлейтін және мақтана алатын үлкен достық.

Қазіргі жағдайдағы Қазақстан мен Түркия Республикасының мәдени және ғылыми қарым-қатынастары мәселелері, сондай-ақ, оның алдағы даму мүмкіндіктері мен тенденциялары, оның деңгейі мен сапасын арттыру, мәдени және ғылыми ынтымақтастықты дамыту жөніндегі екі ел үкімет басшылары деңгейінде жаңа келісімдер жасау және қол қою, ортақ ғылыми-мәдени потенциал мен қор құру, бүгінгі күн талабына сай өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бұл тұжырым біздің егемендігімізді қалыптастыру және шынайы тәуелсіздігімізді нығайту кезеңінде тұрған жас мемлекетіміздің міндеттеріне сай келеді. Екі ел арасындағы байланыстардың көкейкестілігі, сонымен бірге географиялық және мәдени-тарихи сабақтастықтан да туындайды. Жалпы мемлекетаралық ғылыми-мәдени байланыс жүйесін жасау мен оны жүзеге асыру Үкімет тарапынан және мекемелер арасында жасалған келісімдермен шарттастырылған.

Жыл өткен сайын толыққанды сипатты иеленіп келе жатқан шығармашылық қарым-қатынас мәдениетіміздегі өзара әсер

ету, өзара байыту үдерістеріне маңызды үлес қосуда, бауырлас халықтар арасындағы достықты нығайта түсуде.

Қазіргі кезде кең өріс алған қазақ-түрік мәдени байланыстарын одан әрі жетілдіру – бүгінгі күннің және келешектің де міндеті. Бұл тәуелсіз еліміздің халықаралық және сонымен бірге түркі әлемі қауымдастығындағы орнын, рөлін нығайта түсер еді. Сондықтан бұл қарым-қатынастарды одан әрі дамытып, екі жақты мәдени-рухани байланыстарды нығайту үшін төмендегі іс-шаралар аса қажетті:

- қазақстандық жастарды бастауыш сыныптардан бастап түркілік ғылым мен мәдениеттің аса көрнекті қайраткерлерімен, ұлы қолбасшыларымен, жетекшілерімен таныстыру;

- орта сыныптарда оқушыларға түркі мәдениетінің басқа ел мәдениеттері мен ерекшеліктерін жан-жақты жеткізу және түркі елдерінің тарихи, мәдени түп-тамырларының ортақ екенін көрсету;

- тиісті тақырыптар бойынша оқулықтар мен әдістемелік оқу құралдарын бірлесіп дайындау;

- түркиялық жоғары оқу орындарында студенттермен, мандармен, оқытушылармен алмасуды жүйелі жолға қою;

- тәжірибе, мерзімдік басылымдар материалдарымен, ғылыми ізденістер жолында жаңалықтармен алмасу;

- бірлесіп конференциялар, конгрестер ұйымдастыру, ғылыми жобаларды бірлесіп жүзеге асыру жұмыстарын тұрақты ету.

Келісімдерді жүзеге асыру барысын қорытындылай келе, Қазақстан мен Түркия арасындағы мәдениет, ғылым мен білім саласындағы екіжақты ынтымақтастықты одан әрі тереңдету және кеңейту маңыздылығы, қол жеткізген келісімшарттарды іс жүзінде жүзеге асыру механизмдерін дайындау үшін Үкімет пен Елшіліктер қасында белгілі бір жұмысшы тобын құру қажеттілігі де бар сияқты, Қазақстан мен Түркияның мәдени ынтымақтастық саласындағы екіжақты қарым-қатынастар жағдайы сараптау келісімдердің жоғары деңгейде болғанына, делегациялардың, көркемдік ұжымдардың кең ауқымда алмастырылғанына қарамастан, мәдени байланыстар күтілген нәтижелерді бере алмағанын және екі елдегі бар мүмкіндіктерге толық жауап бермейтіндігін көрсетті. Сондықтан жүзеге асырылу мерзімінің

келіп жеткендігіне байланысты үкіметтік деңгейдегі жаңа келісімдерді дайындау және оларға қол қойдыру қажеттілігі де бар. Бұл шаралар осыған дейін қалыптасқан қарым-қатынастардың заңды жалғасы болып табылады. Әрине, сапалық және сандық прогрестерге қарамастан, екіжақты ынтымақтастықтың мүмкіндіктерін кеңейту жеткіліксіз деңгейде пайдаланып отырғанын ескеріп, бұл кемшіліктерге жол бермеу жағын қарастыру қажет.

Бұл тұрғыда, ең алдымен, келісімдер мен межеленген келісімшарттарды жүзеге асыру барысында бюрократиялық кедергілер мен ведомствоаралық келіспеушіліктерді, сондай-ақ жекелеген ведомстволардың салғырттығын жеңуге тура келеді.

Екі елдің министрліктері мен ведомстволары арасындағы тікелей байланыстың төмендігі екіжақты іскер байланыстардың дамуына да тосқауыл қоятынын басқару органдары ескеруі қажет. Осы мәселелер тиімді шешімін тапса, қазақ-түрік мәдени байланыстарының ауқымы көлемінде екі ел арасындағы қарым-қатынастар әлеуметтік-экономикалық проблемаларға да, ресми мемлекеттік саясатқа да өзінің оң ықпалын тигізетіні даусыз.

Әдебиет:

1. Kk.wikipedia.org

ШЕТЕЛДІК ТЫҢДАУШЫЛАРҒА ФОНЕТИКАНЫ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мәтбек Н.Қ., филол.ғ.к., аға оқытушы

Еліміз тәуелсіздік алғалы ширек ғасырға толса да, әліпбиіміз өзге тілдерге тәуелді. 1912 жылы, осыдан 105 жыл бұрын, Ахмет Байтұрсынұлы қазақ тілінің заңдылықтарына негізделген тұңғыш әліпбиін (төте жазу) жасады. Қазақстанда 1929 жылға дейін ата-бабаларымыз сан мыңдаған жылдар мәдени мұрасын қалдырған араб графикасы қолданылса, 1940 жылға дейін латын жазуы қолданыста болды. Бұл да елді мәңгірттендіруді, өзінің рухани тегінен алыстатуды көздеген үстем саясаттың мақсатынан туындаған. Кеңес дәуіріндегі одақтық үстемдік біздің төл әліпбиімізде де орын алған. Әліпбиіміздегі басы артық әріптер,

таңбалар – соның көрінісі. Сөз жоқ, орыс тілінен енген сөздерді сол қалпында жазу мақсат етілді. Шындығында, қай тіл болмасын кірме сөздерді өздерінің дыбыстық ерекшеліктеріне бейімдеп, үйлестіріп қабылдайтындығы даусыз.

Араб қарпіндегі жазуды пайдаланатын тыңдаушыларға кириллше таңбаланудағы бас әріпті таныту маңызды. Төте жазуда әріптер 4 түрлі жағдайда: жеке түрінде, сөз басында, сөз ортасында, сөз соңындағы түрі болып таңбаланады. Кириллшедегі бас әріптердің бойындай болып таңбаланатын бірнеше әріп бар: *ا, ل, ك*. Төте жазуда әріптердің ұзынды-қысқалығы олардың бас әріп екендігін білдірмейді. Тыңдаушыларға бас әріппен жазылатын сөздерді:

- әрбір жана сөйлемнің;
- төл сөздер мен дәйексөздердің;
- кейбір қысқарған сөздердің;
- жалқы есімдердің (адамның аты-жөні; географиялық атаулар; халықаралық ұйым, мемлекет аттары т.б.) бас әріппен жазылатындығын меңгерту мақсатында жазбаша жұмыс түрлерін: жаттығу, бақылау диктанттарын, сөздік жұмыстарын жүргізу тиімді.

Сондай-ақ қазақ тілінің дыбыстарының таңбалануының әрқилылығына байланысты жуан, жіңішке және аралас буынды сөздерді ажырата білу, дұрыс жазу қиындыққа соғады. Сөздегі қысаң дауыстыларды түсірмей, дұрыс жазу үшін буынға дұрыс бөле білу қажет.

Төте жазуда *ү (ۋ), ү (ۋ), о (ۋ), ө (ۋ), у (ۋ), в(ۋ)* дыбыстары бір ғана *ۋ* әрпінің алты түрінде берілгенімен, баспаханада ол әріптерді үш-төрт түрде ғана жазуға мәжбүр. Сөздің ыңғайына қарай, жуан сөз болса, жуан әріппен берілген деп ұғып, оқуға тура келеді. Егер сөз *үн – үн, соз – сөз* болып келсе, бұл сөздерді бір-бірінен ажырату үшін дәйекше – жіңішкелік белгісін (*ء*) қоюға тура келеді. Осыған байланысты төте жазуды меңгерген қазақ диаспорасы өкілдеріне орыс графикасын – кириллицаны оқып-үйренерде кейде *ү, у* дыбыстарын жазуда ажырату қиындық туғызады.

Грек тілінің алғашқы екі әрпінің (альфа, бета) атынан алынған «алфавит» атауын соңғы кезде әліпби (төте жазудағы әліп –

а (ә), би – б (б)) атауымен алмастыра бастадық. Әліпбиде дыбысты таңбаламайтын екі белгінің (ъ – айыру, ь – жіңішкелік) бар екенін, олар тек орыс тілінен енген сөздерді жазуда қолданылатынын меңгерту мақсатында да сөздік жұмыстарын жүргіземіз. Кешенді тест тапсыру барысында адьютант, съезд, лагерь, ведомость т.б. сөздер кездесіп отырады. Әсіресе ь – жіңішкелік белгісіне аяқталған сөздерге дауысты дыбыстан қосымша жалғанғанда, түсіріліп, ал дауыссыз дыбыстан басталатын қосымша жалғанғанда, жазуда сақталынатынын жаттығулар орындау барысында меңгертеміз. Қазақ тілінде сөздің жуан, жіңішке дыбысталуын, жіңішкелік белгісін жазбай-ақ, жуан (а, о, ү, ы) және жіңішке дауысты дыбыстар (ә, ө, ү, і) реттеп отырады. Сондықтан жіңішке дыбысталатын кісі есімдерінде де жіңішкелік белгісі жазылмайды. Мысалы, Айгүл, Гүлнұр, әл-Фараби т.б.

Жазуда дыбыс пен әріп саны үнемі сәйкес келе бермейді. Қазақ тілінде де екі дыбысты таңбалайтын бірнеше әріп бар: *и, у, ё, ю, я*. Мектеп оқулықтарында әдетте *ё(й+о), ю(й+у), я(й+а)* әріптерінің қос дыбысты таңбалайтындығы айтылғанымен, *и* әрпі – *ы+й; і+й* және *у* әрпі *ү+у, ү+у* дыбыстарының таңбасы екендігіне мән беріле бермейді. Соның нәтижесінде оқушылар фонетикалық талдау барысында дыбыс пен әріптің айырмашылығын ұғынбай, қателікке ұрынып жатады.

У әрпі кейде жуан, кейде жіңішке дыбыстың таңбасы дейміз де, *и*-ды тек жіңішке дыбысқа жатқызамыз. Бұл дыбыстардың бірде жуан, бірде жіңішке айтылуы – сөз ішіндегі жуан, жіңішке дауысты дыбыстардың әрі сөз ішіндегі *қ – г, к – г* дыбыстарының әсерінен. Себебі қазақ тілінің байырғы сөздеріне тән ерекшелік – *қ, г* әріптері – жуан буынды сөздерде (*қала, гарыш*), *к, г* әріптері жіңішке буынды сөздерде (*кәсіп, гүл*) дыбысталып, жазылады. Төте жазуда да *к, г* әріптерімен келген сөздерде дәйекше – жіңішкелік белгісінің (є) қойылмайтындығы сондықтан.

Қазақ тілінде *ый* – қосарлы дыбысы тек *сый, тый* сөздерінен тұратын түбірлес сөздерде ғана жазылады. Мысалы, 1. *сый – сыйлық, сыйласу, сыйлы*; 2. *сый – сыйымды, сыйғызу, сыя; тый – тыйым, тыйғызу, тыю*. Орыс тіліндегі *ий* әріптері де санаторий, магний, калий, планетарий сияқты сөздерде жазылатынды-

ғын және қосымша жалғанғанда сөз өзгермейтіндігін де түсіндірген жөн. Ал қазақ тіліндегі кейбір сөздерде *йи* әріптері қатар жазылатын жағдайлар да кездеседі: *байиды (байы+йды), кейиді (кейі+йді)*.

Я, ю әріптері жазылатын сөздерді: *қоян, жаяу, бояу, тыяды, қария; аю, қою, баю, еңкею, ақию* т.б. жиі қайталатып отырған орынды.

Кириллше жазуды тез меңгеруде және кешенді тест тапсыру мақсатында қазақ тілінің материалдарын жүйелі меңгеру үшін оңтайлы озық технологиялық әдіс-тәсілдердің бірі – ғалым Н. Оразахынованың сатылай кешенді талдауы.

Әдетте, фонетикалық талдаудың қарапайым түрі қолданылатын. Мысалы, тыңдаушы – деген сөзге талдау жасар болсақ: т – дауыссыз: қатаң; ы – дауысты: жуан, қысаң, езулік; ң – дауыссыз: үнді; д – дауыссыз: үяң; а – дауысты: жуан, ашық, езулік; у – дауыссыз, үнді; ш – дауыссыз, қатаң; ы – дауысты: жуан, қысаң, езулік деп талданған болар еді.

Н.Оразахынованың фонетикалық талдауы 1) сөзге фонологиялық талдау жасау; 2) дыбыстарға математикалық тәсілмен дыбыстық мінездеме беру деп екіге бөлінеді. Фонетикалық талдаудың бір ерекшелігі – оқытудың ғылымилық, жүйелілік және саналылық принциптерінің толық жүзеге асатындығында. Фонетикалық талдау төмендегідей тірек сызбаларда сатылай жүйеленген теориялық мағлұматтар арқылы жүзеге асады:

I. Фонологиялық талдаудың сызбасы

1. Айтылу, жасалу, жазылу жолдарына қарай: жуан, жіңішке, аралас буынды сөздер.

2. Буын: а) ашық (а.б.); б) тұйық (т.б.); в) бітеу (б.б.).

3. Тасымал.

4. Екпін.

5. Буын үндестігі.

6. Дыбыс үндестігі: а) ілгерінді ықпал; б) кейінді ықпал; в) тоғыспалы ықпал. Мысалы,

1. *Ұландар* – айтылу, жасалу, жазылу жолдарына қарай: жуан буынды сөз, себебі сөз құрамындағы дауысты дыбыстар *ұ, 2а* – жуан.

2. Бұл сөз 3 буынды, себебі сөз құрамында 3 дауысты дыбыс бар. *Ү* – ашық буын (жалаң дауысты дыбыстан құралып тұр), *-лан+дар* – бітеу буын (дауыссыздан басталып, дауыссызға аяқталып тұр).

3. *Ұлан-дар* болып 1 жағдайда тасымалданады, тасымал буын жігіне сәйкес келмейді.

4. *Ұ-лан-дәр* – екпін соңғы буындағы дауысты дыбысқа түседі.

5. *Ү-лан* + *дар* – сөзде буын үндестігі бар: сөздің соңғы буыны жуан болғандықтан, қосымша да жуан болады.

6. *Ұлаң* + *дәр* – сөзде дыбыс үндестігі түбір мен қосымшаның жігінде ілгерінді ықпал бар: түбірдің соңғы дыбысы үнді дыбыс болғандықтан, қосымша ұяңнан бастап жалғанған.

II. Дыбыстарға математикалық тәсілмен мінездеме берудің үлгісі

Берілгені: Ұландар. Сөзде неше дыбыс бар және олар қалай жіктеледі?

Шешуі: сөзде 7 дыбыс бар: 3□ – дауысты (ү, 2а), 4Δ – дауыссыз (л, н, д, р).

□ **дыбыстар:**

а) тілдің қатысына қарай:

3□ = 3□ (ү, 2а) тіл арты немесе жуан □.

Ø □ тіл алды немесе жіңішке □

ә) жақтың ашылу дәрежесіне қарай:

3□ = 2□ (2а) ашық □.

1□ (ү) қысаң □

а) ерін мен езудің қатысына қарай:

3□ = 2□ (2а) езулік □.

1□ (ү) еріндік □

Δ – **дыбыстар:**

а) үн мен салдырдың қатысына қарай:

4 Δ = Ø Δ қатаң Δ + 1 Δ (р) ұяң Δ.

3 Δ (л, н, д) үнді Δ

Қорыта айтқанда, фонетикалық сатылай кешенді талдау төте жазуды меңгерген тыңдаушыларды сауатты жазуға, орфографиялық нормаларды тез игеруге үйретумен қатар, теориялық

материалдарды ғылыми негізде, жүйелі меңгертіп, ұлттық құндылықтарды бағалай қолдана білуге машықтандырады.

Әдебиеттер:

1. Оразахынова Н. т.б. Қазақ тілі: сөз мәдениеті: жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2006. – 240 б.
2. Уәлиев Н., Алдашева А. Қазақ орфографиясындағы қиындықтар. – Алматы: Ғылым, 1988. – 113 б.
3. Қазақ тілін оқыту әдістемесінен қысқаша анықтағыш-сөздік / құраст. Сүлейменова Ж. т.б. – Алматы: Эверо, 2009. – 248 б.

ШЕТЕЛДІКТЕРГЕ ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУ ӘДІСІ

Мәтбек Н.Қ., филол.ғ.к., аға оқытушы

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де 2010 жылдан бастап ҚР Үкіметі мен АИР Үкіметі арасындағы Білім беру саласындағы ынтымақтастық туралы 2009 жылғы 22 қарашадағы №1829 келісімі негізінде жыл сайын ауғанстандық тыңдаушылар білім алып келеді.

ҚР «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ауғанстан Ислам Республикасының Үкіметі арасындағы Білім беру саласындағы ынтымақтастық туралы келісімді ратификациялау туралы» 2010 жылғы 15 шілдедегі №332-IV Заңының 4-бабында: «Қазақстан тарапы 2010-2014 жылдар аралығында жыл сайын Ауғанстан Ислам Республикасы азаматтарының қатарынан 200 адамды: оның ішінде 140 адамды жоғары оқу орындарына және 60 адамды техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарына оқуға қабылдайды. Медициналық мамандықтарға жоғары оқу орындарына қабылдау 2010-2012 жылдар аралығында жүзеге асырылады. Білім алушылардың жалпы саны 1000 адамды құрайды, оның ішінде 700 адам – жоғары оқу орындарында, 300 адам – техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында. Оқыту 2019 жылға дейін (медициналық мамандықтар –2020 жылға дейін) Қазақстан Республикасының қаражаты есебінен жүзеге асырылатын болады», – [1] деп атап көрсетілген.

Үкіметаралық келісімге сәйкес дайындық бөлімінде білім алған тыңдаушылар АИР ұсынысымен бөлінген мамандықтарды

менгеру үшін Қазақстанның колледждерінде, жоғары оқу орындарында білім алады. Ал студентке 1-курста қойылар талап бірдей. Шетелдік азаматтардың кейбіреулері дайындық бөлімінде тіл үйрену үшін оқуы мүмкін, ал ЖОО-да оқуын жалғастыру үшін білім алудың өз ерекшелігі бар. Тыңдаушы студент атану үшін тілді оқып, оқығанын түсініп мазмұндап, конспект жазып үйреніп әрі еркін сөйлей білуге тырысуы қажет. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін, біріншіден, оқытушының іс-тәжірибесі, екіншіден, жоғарыда аталған міндеттерді қамтитын толыққанды оқулық керек.

Қазақстанда мемлекеттік тілді оқытып-үйретуге арналған әдістемелердің ғылыми негізі қалыптасып, оқулықтардың бай тәжірибесі жасақталуда. Әйтсе де орта мектепте қазақ тілін – 11 жыл, жоғары оқу орнында 2 жыл оқыған білім алушы мемлекеттік тілде өз деңгейінде сөйлеп кете алған жоқ.

Филология ғылымдарының докторы, профессор Байынқол Қалиұлы «Қазақ тілін шетелдіктерге оқулықсыз, терминдерсіз, грамматикасыз үйрету» атты мақаласында тілді шетел азаматтарына дыбыс, сөз, сөз тіркесі түрінде емес, бірден сөйлем түрінде, тікелей жаттатқызу әдісі арқылы үйретудің жолдарын көрсете келе, нәтижеге жету үшін мынадай бес түрлі шарттың сақталуы міндетті екеніне тоқталады:

«1) Оқытушы тілді ешбір терминді қолданбай, ешбір грамматикалық ережелерді жаттатқызбай үйрету;

2) Тілді дыбыстар, сөздер арқылы емес, тек үш-ақ сөзден құралған, атап айтқанда, бастауыш, толықтауыш, баяндауыштан тұратын «Мен кітап(ты) оқыдым» деген сияқты бір ғана жай (жеңіл) сөйлемді құбылту, түрлендіру, өзгерту арқылы үйрету;

3) Жаттауға тиісті ол жай сөйлемдер тіл үйренушінің күнделікті тұрмыс-тіршілігі мен қызметінде ең жиі қолданылатын, ең қажетті сөздерден құралсын;

4) Тіл үйренуші нені үйренсе де тек жаттап алатын болсын.

5) Оқытушының да, тіл үйренушінің де уақытын үнемді әрі тиімді пайдалану үшін тіл үйренушілер жаттауды жеке-жеке емес, тек хормен іске асыратын болсын» [2].

Ғалым Б.Қалиұлы өз мақаласында 22 сабақтың үлгісін береді. Тоқтала кетер болсақ, 1-2-сабақта жай сөйлем баяндауышын

(Мен университетке бардым) жедел өткен шақта, жекеше, көпше түрде беріп, 8-10 рет хормен жаттатқызады. 3-сабақ қайталау сабағы. Бұл сабақта барыс септік жалғауының үндестік заңы бойынша түбірдің соңғы дыбысымен үйлесімді түрде жалғанатыны түсіндіріледі, бірақ жаттау талап етілмейді. 4-сабақ – шығыс септігінде, 5-сабақ – табыс септігіне, 6-сабақ – жатыс септігіне, 7-сабақ көмектес септігіне арналады. 8-сабақ – қайталау сабағы. 9-11-сабақтарда, өткен шақтың *-ған/-ген, -қан/-кен; -ып/-іп/-п; -атын/-етін, -йтын/-йтін* тұлғалары мен оларға тән жіктік жалғаулары меңгертіледі. 12-сабақта – осы шақтағы, 13-сабақта келер шақ тұлғасындағы сөйлемдер жаттатылады. 14-сабақта үш шақтағы сөйлемдер қайталау сабағы. 15-сабақта рай категориясы туралы түсінік беріледі де, сөйлемді бұйрық рай тұлғасына қойып қайталау сабағы. 16-сабақта – шартты рай, 17-сабақта – қалау рай тұлғасындағы сөйлемдер меңгертіледі. 18-сабақ – райларды қайталау сабағы. 19-сабақта тәуелдік жалғау мен көптік жалғаулардың мәні түсіндіріліп үйретіледі. 20-сабақта етіс тұлғасындағы сөйлемдер жатқа айқызылады. 21-сабақта үш сөзден тұратын сөйлем кеңейтіліп, зат есімнің алдына – анықтауыш, етістіктердің алдына пысықтауыш сөздер қойылып, жатқа айтылады. 22-қорытынды сабақта *бар, жоқ, керек (қажет), емес* сөздері мен *-ма/-ме, -ба/-бе, -па/-пе* – болымсыз тұлғалары, көмекші есімдер, сұрау есімдіктері мен септеулік және жалғаулық шылаулар т.б. сөйленістер меңгертіледі. Б. Қалиұлы шетелдіктерге осылай қазақ тілін тиімді меңгерудің жолдарын нұсқайды.

Шетелдіктерге қазақ тілін оқытудың заманауи әдіс-тәсілдері қамтылған оқулықтар кемшіндігі мәселесі сөз етуді қажет етеді. Оқыту үдерісінде басшылыққа алынып жүрген бірегей оқулық – «Қазақша сөйлегіңіз келе ме?» оқу кешенінің 1-кітабы – «Алғашқы қадам». Бұл еңбек – 1998 жылы Сорос-Қазақстан қоры мен ҚР Білім министрлігінің конкурсында жеңімпаз атанған оқу құралдарының бірі. Оқулық бастауыш фонетикалық курс пен бастауыш грамматикалық курстан тұрады. «Бастауыш фонетикалық курс үндестік заңын сақтай отырып, дыбыстарды, буындарды, сөздерді, сөйлемдерді дұрыс айтуға, айту дағдысын қалыптастыруға бағытталған» [3, 4б.].

Оқулықтың бастауыш грамматикалық курсына берілген грамматикалық құрылымдар, ғалым Байынқол Қалиевтың жоғарыда аталған мақаласында көрсетілгендей, грамматикасыз үйрету әдісімен жазылған. Бұл оқу құралының өттеген-ай дегізгерлік тұсы – оның осыдан 15-ға жуық уақыт бұрын жарық көргендіктен, кейбір лексикалық материалдарының ғылым мен техниканың дамуына байланысты замана көшіне ілесе алмай ескіргендігі. Осы оқулық авторларының бірі Г.Мұсаеваның (Нұршайықовамен бірге) 2011 жылы жарық көрген «Қазақ тілі»: алғаш бастаушыларға арналған оқу құралына тоқтала кетер болсақ, оқулық 10 сабақтан тұрады.

«Алғашқы қадамда» дыбыстар жүйесі:

I – жуан, косарлы дауыстылар: а, о, ұ, ы, ә, и, у, я, ё, ю;

II – жіңішке дауыстылар: ә, ө, ү, і, е, и, у;

III – үнді дауыссыздар: м, н, ң, л, р, (й), (у);

IV – ұяң дауыссыздар: б, в, г, д, ж, з, ғ;

V – қатаң дауыссыздар: п, ф, к, т, ш, с, қ, х, һ, ц, ч, щ – түрінде [3, 9б.]. берілгенімен, «Қазақ тілі» оқулығында (2011) кесте түрінде [4, 13б.]. ұсынылған:

I	А О Ұ Ы И У
II	Ә Ө Ү І Е И У
III	М Н Ң Л Й У Р
IV	З Ж
V	Б В Г Д П Ф Қ Қ Т Ш С Ч Щ Ц Х Һ

Қазақ тіліндегі қосымшалардың сыңарларының (варианттарының) жалғану ретін меңгерту үшін осы кестені пайдалану маңызды. Тілді үйренуші әуелі дыбыстардың дауысты, дауыссыз түрлерін, дауыстылардың – жуан, жіңішке, дауыссыздардың үнді, ұяң, қатаң болып бөлінетінін білмесе де, мысалы, көптік мағына беретін *-лар* тұлғасының I топтағы және *й, у, р* дыбыстарына аяқталған сөздерге (*алмалар, таулар, қарлар т.б.*), ал *-лер* тұлғасының II топтағы және *й, у, р* дыбыстарына аяқталған сөздерге (*инелер, үйлер, белбеулер т.б.*) жалғанатынын білуі тиіс т.с.с.

Осы тұрғыдан алғанда, қосымшалардың түрліше жалғанатындығын меңгерту үшін екінші оқулықтағы кесте ұтымдырақ,

өйткені орыс тілінен енген сөздердің соңында ғана кездесетін б, в, г, д дыбыстарынан кейін тек қатаң дыбыстан басталған қосымша жалғанатыны белгілі. «Қазақ тілі» оқу құралы орыс тілін меңгерген үйренушілерге, шетелдіктерге арналып жазылғанымен, бүгінгі таңдағы қажеттіліктерді өтей алатындығымен күнды. Оқулық авторларына алғыстан басқа айтарымыз жоқ.

Әдебиеттер:

1. Әділет. ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі / adilet.zan.kz/kaz.

2. Қалиұлы Б. Қазақ тілін шетелдіктерге оқулықсыз, терміндерсіз, грамматикасыз үйрету / www.mtdi.kz/oku-adisteme. 15.12.2011.

3. Алғашқы қадам («Қазақша сөйлегіңіз келе ме?» оқу кешенінің 1-кітабы) / Г.Ә. Мұсаева, Ә.Ә. Құрышжанова, Ж.Ш. Ахмедова, Л.В. Екшембаева. – Алматы: Балауса, 208-б.

4. Нұршайықова Ж., Мұсаева Г. Қазақ тілі: алғаш бастаушыларға арналған оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 144 с.

АУҒАНСТАНДЫҚ ТЫҢДАУШЫЛАРҒА ҚАЗАҚ ТІЛІ ЖАЛҒАУЛАРЫН МЕНҒЕРТУ

Мәтбек Н.Қ., филол.ғ.к., аға оқытушы

Қазақстан Республикасы мен Ауғанстан Ислам Үкіметі арасындағы білім беру саласындағы ынтымақтастық келісімшарт негізінде жоғары оқу орнына дейінгі дайындық кафедрасында ауғанстандық тыңдаушылар білім алып келеді. Шетелдік тыңдаушыларға қазақ тілін үйрету барысында әуелі әліпби, дауысты, дауыссыз дыбыстар менгертілген соң, жуан, жіңішке дауыстылар және ұяң, үнді, қатаң дауыссыз дыбыстар түрлері таныстырылады. Қазақ тілінің қосымшалар жүйесінің ерекшеліктерін түсініп, сөйлесім барысында қолдана білуде үндестік заңын менгерту маңызды, яғни жуан, жіңішке, аралас буынды сөздерді ажыратып, оларға тиісінше қосымша жалғай білу дағдылары қалыптастырылады. Мысалы, қосымшалардың жуан сөзге – жуан, жіңішке сөзге – жіңішке, аралас буынды сөздерге соңғы буынның жуан-жіңішкелігіне сәйкес түрде жалғануы менгертіледі. Парсы тілінде білім алған тыңдаушыларға грамматикалық ерекшеліктерді салыстыра менгерту оң нәтиже берері даусыз.

Кез келген тілді үйренуші шет тілінің дыбыстық және морфологиялық жүйесін салыстыру арқылы тез қабылдайды. Өз ана тілінің грамматикасынан хабары болмаған тыңдаушыға өзге тілді меңгеру барысында көп қиындық туындайды.

Қазақ тілінде қосымшалар екі түрлі болады: жұрнақ (پسوند), жалғау (پسینه).

Қазақ тілінде жалғаулар сөйлемдердегі сөздерді бір-бірімен байланыстырушы қызмет атқарады. Жалғаудың төрт түрі бар. Жалғаулардың өзіне тән грамматикалық формалары болады. Соның ішінде көптік жалғау сөз бен сөзді байланыстырмайды, өзі жалғанған сөзге көптік мағына береді.

Қазақ тілінде жалғаулардың үндестік заңына сәйкес жалғанатындығын түсіндіреміз, яғни жуан буынды сөзге -лар, -дар, -тар; жіңішке буынды сөзге -лер, -дер, -тер (а – жуан; е – жіңішке дауысты дыбыс) түрінде жалғанады. Ал л, д, т дыбыстарынан басталуы жалғанатын сөздің соңындағы дыбыстарға байланысты болатындығы көрсетіледі.

I – жуан: а, о, ұ, ы, и, у;

II – жіңішке дауыстылар: ә, ө, ү, і, е, и, у;

III – үнді дауыссыздар: м, н, ң, л, р, й, у;

IV – ұяң дауыссыздар: б, в, г, д, ж, з, ғ;

V – қатаң дауыссыздар: п, ф, к, т, ш, с, қ, х, һ, ц, ч, щ.

I, II, III (р, й, у)	-лар -лер	балалар дәптерлер	بچه‌ها کتابچه‌ها
III (м, н, ң, л), IV (ж, з)	-дар -дер	адамдар гүлдер	آدم‌ها گل‌ها
IV (б, в, г, д), V	-тар -тер	кітаптар үйректер	کتاب‌ها مرغابی‌ها

Қазақ тіліндегі қосымшалардың сыңарларының (варианттарының) жалғану ретін меңгерту үшін осы кестені пайдалану маңызды. Тілді үйренуші әуелі дыбыстардың дауысты, дауыссыз түрлерін, дауыстылардың – жуан, жіңішке, дауыссыздардың үнді, ұяң, қатаң болып бөлінетінін білмесе де, мысалы, көптік мағына беретін -лар тұлғасының I топтағы және р, й, у дыбыстарына аяқталған сөздерге (алмалар, таулар, қарлар т.б.), ал -лер тұлғасының II топтағы және р, й, у дыбыстарына аяқталған

сөздерге (инелер, үйлер, белбеулер т.б.) жалғанатынын білуі тиіс т.с.с.

Сөзге көптік жалғаудың жалғануы – көптелу; сөзге тәуелдік жалғаудың жалғануы – тәуелдену; сөзге септік жалғаудың жалғануы – септелу; сөзге жіктік жалғаудың жалғануы жіктелу деп аталады.

Тәуелдік жалғау бір немесе бірнеше заттың біреудің меншігі екендігін білдіреді. Тәуелдік жалғаулы сөз ілік септік жалғаулы сөзбен байланысып тұрады. Тәуелдік жалғаудың I, II жақтары үнемі адамға, ал III жағы адамға да, басқа заттарға да қатысты айтылады. Сөздің соңғы дыбысы дауысты дыбысқа аяқталса, тәуелдік жалғау – дауыссыздан, ал соңғы дыбыс дауыссыз дыбысқа аяқталса, дауысты дыбыстан басталып жалғанады.

Жекеше түрі

дауыстыдан соң дауыссыздан соң	-м, -ым, -ім	менің қала-м	شهر ازمَن
дауыстыдан соң дауыссыздан соң дауыстыдан соң дауыссыздан соң	-ң, -ың, -ің -ңыз, -іңіз, -ыңыз, -іңіз	сенің қала-ң сіздің қала-ңыз	شهر ازان شهر ازشما
дауыстыдан соң дауыссыздан соң	-сы, -сі, -ы, -і	оның қала-сы	شهر ازاو

Көпше түрі

дауыстыдан соң дауыссыздан соң	-мыз, -міз, -ымыз, -іміз	біздің қала-мыз	شهر ازما
дауыстыдан соң дауыссыздан соң дауыстыдан соң дауыссыздан соң	-ң, -ың, -ің -ңыз, -іңіз, -ыңыз, -іңіз	сендердің қала-лар-ың сіздердің қала-лар-ыңыз	شهر ازان شما شهر ازان شما
дауыстыдан соң дауыссыздан соң	-сы, -сі, -ы, -і	олардың қала-лар-ы	شهر ازانها

Септік жалғау сөйлемдегі сөздерді бір-бірімен байланыстырады. Септелудің екі түрі болады: жай септеу (түбір сөзге септік жалғаудың тікелей жалғануы) және тәуелдік септеу (тәуелдік жалғаулы сөздің септелуі).

септіктер	Сұрақтары		мысал	
Атау	кім? не?	кі? چی؟	ұстаз	استاذ
Ілік	кімнің? ненің?	азкі? از چی؟	ұстаздың	از استاذ
Барыс	кімге? неге?	бәкі? به چی؟	ұстазға	به استاذ
Табыс	кімді? нені?	кі ра? چی را؟	ұстазды	استاذ را
Жатыс	кімде? неде?	дркі? در چی؟	ұстазда	در استاذ
Шығыс	кімнен? неден?	азкі? از چی؟	ұстаздан	از استاذ
Көмектес	кіммен? немен?	(ба) همراه کی? همراه چی؟	ұстазбен	(با) همراه استاذ

Жіктік жалғау есім сөз таптарына да, етістікке де жалғанады. Жіктік жалғаулы сөз сөйлемдегі ойдың иесімен, яғни атау септік тұлғалы сөзбен байланысып тұрады.

Жіктік жалғаудың үш түрі бар:

а) I түріне есім сөздердің жіктелуі жатады. Зат есімдердің ішінде тек адамға қатысты зат есімдер ғана жіктеледі: жігітпін, ұстазбын; сондай-ақ заттанған сын есімдер (үлкенмін, ақылдысың) мен сан есімдер де (біріншімін, төртеуміз) жіктеледі. Жіктік жалғау есім сөздердің түбіріне тікелей жалғанады. Есім сөздерде III жақта жіктік жалғауы болмайды.

Жіктік жалғаудың сөздермен үндесіп жалғануы

дыбыстардың түрлері	жуан сөзге	жіңішке сөзге
I, II, III	-мын	-мін
I, II, III (р, л, й, у)	-мыз	-міз
III (м, н, ң), IV (з, ж)	-быз	-біз
IV (з, ж)	-бын	-бін
IV (б, в, г, д), V	-пын, -пыз	-пін, -піз

жекеше түрі		көпше түрі	
I	Мен құрылышымын	من معمار هستم	Біз құрылышымыз ما معمار هستيم
II	Сен құрылышысың Сіз құрылышысыз	تو معمار هستی شما معمار هستيد	Сендер құрылышысындар Сіздер құрылышысыздар معمار شما هستيد
III	Ол құрылышы	او معمار هست	Олар құрылышылар انها معمار هستند

Сонымен қатар қалып етістіктері де (тұрмын, жүрсін, отырсыз, жатыр) және есімше тұлғалы етістіктер (барғанмын, барарсың, бармақсыз, баратынбыз) жіктік жалғаудың бірінші түрі бойынша жіктеледі. Қалып етістіктері мен есімше тұлғалы етістіктерде де III жақта жіктік жалғауы болмайды.

Көсемше тұлғалы етістіктер (барыппын, барамын) төмендегідей үлгіде жіктеледі:

жекеше түрі			көпше түрі	
I	Мен оқи-мын	من میخوانم	Біз оқи-мыз	ما میخوانیم
II	Сен оқи-сың Сіз оқи-сыз	تو میخوانی شما میخوانید	Сендер оқи-сындар Сіздер оқи-сыздар	شما میخوانید
III	Ол оқи-ды	او میخواند	Олар оқи-ды	انها میخوانند

ә) II түріне шартты райлы етістік (оқыса-м, оқыса-ң, оқыса-ңыз, оқыса; оқыса-қ, оқыса-ндар, оқыса-ңыздар, оқыса) пен жедел өткен шақ тұлғасындағы етістіктердің жіктелуі (барды-м, барды-ң, барды-ңыз, барды; барды-қ, бардың-дар, барды-ңыздар, барды) жатады.

б) III түріне бұйрық райлы етістіктің жіктелуі (айт-айын, айт, айт-ыңыз, айт-сын; айт-айық, айт-ындар, айт-ыңыздар, айт-сын) жатады.

Сөзге қосымшалардың жалғануының өзіндік тәртібі бар, мысалы: құрылыс-шы-лар-ымыз-ға: сөз – жұрнақ – көптік жалғау – тәуелдік жалғау – септік жалғау.

Тыңдаушылар төмендегідей сөйлемдердің құрамындағы сөздердің морфемалық аражігін ажырата отырып, сөздердің орнын басқа сөздермен алмастырып, сөйлемдерді айтуға жаттығады, мысалы, мен университетке бардым, тыңдаушылар сынақ тапсырды, ол кітап дүкенінен кітап сатып алды.

Әдебиеттер:

1. Мырзабеков С. Қазақ тілінің фонетикасы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 1993. – 136 б.
2. Исабаев А. Қазақ тілі дыбыс жүйесі методикасының негіздері. – Алматы: Мектеп, 1979. – 184 б.
3. Катембаева Б. Мектепте зат есімді оқыту. – Алматы: Мектеп, 1972. – 144 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІН АУҒАН ТЫҢДАУШЫЛАРЫНА ҮЙРЕТУДЕГІ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Тастемирова Г.А., Тилеужанова Г.Т., Сапаева Г.Е.

Қазақстан Республикасы көршілес елдермен, тарихи тамыры бір туысқан халықтармен ежелгі қарым-қатынастары мен байланыстарын жаңғыртуға да ерекше назар аударып келеді. Алыс және жақын көрші мемлекеттермен жасалатын ресми халықаралық қарым-қатынастармен қатар елдерді жақындастыратын өнер, мәдениет, білім беру салаларындағы ынтымақтастық байланыстардың маңызы зор.

Қазақстан мен Ауғанстан арасындағы байланыстар жылдан жылға дамып келеді. Екі ел арасындағы мәдени байланыстар саяси және экономикалық ынтымақтастық қатынастардың құрамдас бөлік ретінде он жылдан астам уақыт ішінде әр салада нақты нәтижелерге ие болды. Соның бірі ҚР Үкіметінің 2009 жылдың 13 қарашадағы №1829 қаулысымен мақұлданған «Қазақстан Үкіметі мен Ауғанстан Ислам Республикасының Үкіметі арасындағы Білім беру саласындағы ынтымақтастық туралы келісімі 2010 жылдан бері әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетіне 650 тыңдаушы қабылданып, бүгінгі таңда Қазақстандағы жоғары оқу орындары мен техникалық және кәсіптік білім беру салалары бойынша колледждерде білімін жалғастыруда.

Ауғанстанның солтүстік аймағында орналасқан Қандағар, Гильманд, Хост, Нангархар, Пактия облыстарында пушту ұлттарының көп қоныстанғандығына байланысты тұрғындар – пушту тілінде, ал Шұбырған, Балх, Фарияб облыстарында өзбек ұлттары көп орналасқандықтан, мектепті өзбек тілінде оқиды. Жоғары оқу орындарында білімді дари тілінде алады. 2010-2015 жылдар аралығында ауғанстандық студенттер 2 айда – қазақ тілін 3,5 айда орыс тілін күнкөріс деңгейде меңгере алатыны белгілі болды. Негізінде, Ауғанстан Ислам Республикасынан келген тыңдаушылардың басым көпшілігі пушту, тәжік, хазар, өзбек ұлттары болып келеді. Ауғанстан Республикасының ресми тілі пушту және дари тілі болып саналады. Жазуда араб-парсы алфавитін қолданады. Сондай-ақ Ауғанстанда парсы тілінің

нұсқасы болып табылатын дари тілінде тұрғындардың басым көпшілігі сөйлейді.

Ауғанстан Ислам Республикасынан келген шетелдік азаматтардың басым көпшілігі мемлекеттік тілде білім алуда. Ауғанстан мемлекетінен келген азаматтар полиглот немесе билингвист болып келеді. Олардың осындай тұлғалық ерекшеліктері қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту үдерісін қарқынды түрде ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар ауғанстандық азаматтардың бәрі ұлттарына қарамастан мемлекеттік тілдерінде (екі тілде: пуштун, дари тілдерінде) – соның ішінде дари тілінде еркін сөйлейтіндігіне қазақ тілі мамандары басты назар аударамыз. Қазақ- парсы тілдерінде үш мыңдай ортақ сөздер белсенді тілдік қолданыста жүреді. Араб, иран тілдерінен сөз ену мерзімі орта ғасырлар деп шамаланады.

Дайындық бөлімінде ауған тыңдаушыларына алғашқы алты апта бойы қазақ тілі сабағы болады. Ауған тыңдаушыларымен түсінісетін ортақ, дәнекер тіл болмағандықтан, сабақ барысында біз тек ана тілімізде сөйлейміз. Қазіргі қазақ тілінде шамамен он бес мыңға жуық араб-парсы сөздері бар. Бұл кірме араб, парсы сөздері біздің тілімізге оқу ағарту ісіне, астрономиялық ұғымдарға, үй-тұрмыс шаруашылығына, ислам дініне байланысты, саяси-әкімшілік бағытта енген. Бұдан басқа да жоғарыда аталған топтарға жатқызуға келмейтін, халықтың күнделікті сөйлеу тілінде, көркем әдебиетте кездесетін абстракты ұғымдарды білдіретін сөздер де жеткілікті.

Тілімізде араб, парсы сөздерінің молдығы ауған тыңдаушыларына қазақ тілін үйрету, түсіндіру кезінде дәнекер тіл болмаса да өзара түсініп, тілдесуімізге көмегін тигізді. Өйткені араб, парсы тілдері – Түркия, Пәкістан, Иран, Ауғанстан секілді елдерде кең тараған тілдердің қатарында.

Қазақ тілін өзгетілді дәрісханада оқыту бүгінде даму үстінде. Өзгетілді дәрісханада қазақ тілі сабағы тыңдау, оқу, жазу, сөйлеу, сөйлесу, грамматикалық ережелерді меңгерту сияқты бірнеше бөлімдерден тұрады. Ауған тыңдаушыларына қазақ тілін үйрету барысында ерекше көңіл бөліп, назар аударатын басты мәселе – қазақ тіл білімінің фонетика саласы. Алғашқы сабақтарда ауған тыңдаушыларына әліпбиді, әріп пен дыбыстың

ережелерін түсіндірген соң, дауысты дыбыстардың жуан, жіңішке болып бөлінетінін айтамыз.

Тыңдаушылардың болашақта қазақ тілін толық игеруінде, қазақ тілінде сауатты жазуына дауысты дыбыстардың жуан және жіңішке түрлерін ажырата алуы маңызды рөл атқарады. Дауысты дыбыстардың жуан, жіңішке түрлерін жаттап, мысалдар ішінен ажырата алатын дәрежеге жеткен соң, дауысты дыбыстардың емлесіне назар аудартамыз. Мысалы,

«**Ж, ш**» мен «**й**» әріптерінің ортасындағы «а» әрпі «ә» болып айтылуы, бірақ «а» болып жазылуы *шай, жай* (шәй, жәй);

Араб, парсы сөздерінің соңындағы «а» әрпі «ә» болып естіледі, бірақ «а» болып жазылатындығы *Жәмила, рәсуа* (Жәмилә, рәсуа);

«**О, ө, ұ, ү, ә**» дыбыстарының буын талғайтындығы, олардың бірінші буында ғана жазылатындығы айтылады. Мысалы, ор, көрші, құлын, үлкен, әңгіме.

«**Ы, і**» дыбыстарының сөздің соңында жазылмайтындығы т.б.

Дауысты дыбыстардың емлесін толық игерген соң, тыңдаушыларының сауатты жазу дағдысы қалыптаса бастайды.

Қазақ тіліне араб-парсы сөздері тәжік, өзбек тілдері арқылы мынадай жолдармен енді:

1) шаруашылық, сауда қатынастары арқылы енген сөздер: айна, таға, базар, таба, ормал, перде, таразы, мақта т.б.;

2) мәдени және ғылыми қарым-қатынастар арқылы, әсіресе Фердоуси, Науаи, Омар Хаям, Хафиз шығармаларымен бірге енді. Мәселен, мектеп, мереке, емтихан, ғылым, ғалым, пән, медресе, қағаз, қалам, мағлұмат т.б.;

3) дінмен байланысты сөздер: шариғат, ораза, намаз, аруақ, ақырет т.б. [1, 10].

Қазақ тіліне енген парсы сөздерінің парсы тіліне енген түркі сөздерінің ортақ тілдік қатынастағы қатысым аясын, олардың аспектісін айқындау барысында отандық шығыстанушы ғалымдардың еңбегіне жүгінеміз. Себебі дари тілі – парсы тілімен туыстас тіл. «Әрине, бұл ретте парсы сөздері және сөз формалары қазақ тіліне қалай енген деген сұрақ тууы мүмкін. Қазақ тіліне парсыдан енген сөздерге зер салып үңіле қараған адамға мұндай сұраққа жауап беру соншалықты қиынға соқпайды. Ол,

біріншіден, тіл ерекшеліктерінен, екіншіден, халқымыздың ба-
сынан кешірген тарихи жағдайларына тығыз байланысты. Ишан,
намаз, ораза, пайғамбар, құдай сияқты кейбір діни сөздер болма-
са, қазақ тіліне енген парсы сөздері көбінесе шаруашылыққа,
әсіресе егін, су шаруашылығына, бау-бақшаға, сауда-саттық, құ-
рылыс істеріне, тұрмыстық салт-сана, әдебиет пен өнерге бай-
ланысты болып келеді» [2, 4-5].

Бірақ бұл ортақ сөздердің екі тілдегі функциольдық-семан-
тикалық қызметі бірдей емес. Сондықтан да біздің, тіл маман-
дары, тарапынан тіл үйренушілерге қазақ тілін үйрету барысын-
да ең әуелі қазақ әріпнамасын үйретумен бірге параллельді түр-
де ортақ сөздермен қатар, меңгеруге жеңіл, ұғымға тез қонатын
жаңа сөздер легін және күнкөрістік тілге өте қажет құрылымы
оңай диалогтер ұсынылады. Аmandасу мен қоштасудың қазақша
әдебін және танысу диалогінен бастаймыз. Содан соң қажеттілік
модальдігін үйретуге, оны қажет болса сұрай алуға, жөн сұрауға
үйретеміз. Күнделікті қарым-қатынасқа өте қажетті және сауда-
саттық жасауға керек диалогтерді меңгертуге бағыттап сабақ-
тарды ұйымдастырамын. Күнкөрістік тіл деңгейін үйрету бары-
сында рөлдік ойындарды пайдаланамын. Рөлдік ойын сабақтары
тіл үйренуші шетелдік азаматтарға дәрiсханада алған теориялық
білімін практикада тиімді пайдалануға көмектеседі.

Алғашқы деңгейде тілдің тек коммуникативтік функциясына
бас назар аударылып, қарқынды курс осы бағытта ұйымдасты-
рылады. Ал негізгі курста қазақ тілі сабағын ұйымдастыру ба-
рысында тіл үйренушінің білімге деген рухани талаптары мен
сұраныстарын қанағаттандыруға және олардың жеке тұлғалық
кабілеттеріне бейімдей отыра, қазақ тілін – қарым-қатынастың
күралы ретіндегі қызметін басқа пәндермен интеграциялық
жүйеде ұштастыра жүргізіледі.

Қазақ тілінің лексикасын түсіндірудің де өзіндік ерекшелік-
тері бар. Лексикалық тақырыптардың бірі – қазақтың ұлы ақы-
ны Абай шығармашылығын өткен кезде оны шығыстың жеті
жұлдыздары Әбілқасым Фирдоуси, Рудаки, Физули, Омар Һәйям,
Сағди Ширази, Хафиз Ширази, Әбдірахман Жәмилермен қатар
салыстырып айтатын болсақ, ауған тыңдаушыларына түсінікті
әрі қызықты болатындығы байқалды. Себебі олар өздері жақсы

білетін шығыс ақындары қазақ халқына жақсы таныс екендігін білген кезде олар да Абайды тереңірек білуге, түсінуге құмарта түседі. Абайдың ғылымға, өнерге, білімге, өмірге, дүниеге қатысты ойлары шығыс даналарының ойларымен тоғысып жататындығын мысалдармен салыстыра аясақ, олардың ой-өрісі кенейе түсері сөзсіз. Абайдың: «Өнердің – өзі де мал, өнерді үйренбек – ихсан (еңбек)», «Дүние де – өзі, мал да – өзі, Ғылымға көңіл бөлсеңіз», «Надандық – ғылым-білімнің жоқтығы», «Бір ғылымнан басқаның, Кеселі көп асқанға», «Шәкіртсіз ғалым – тұл», «Адам баласын бауырым деу – жүректің ісі», «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, Сонда толық боласың елден бөлек», «Әуелде жас қартаймақ, туған өлмек, Тағдыр жоқ өткен өмір қайта келмек. Басқан із – көрген қызық, артта қалмақ, бір құдайдан басқаның бәрі өзгермек» т.б. афоризмдерін Фирдоуси, Сағди, Омар Нәйям, Хафиздің өлең жолдарымен салыстыра түсіндіруге болады. (Мысалы, *Фирдоусиде*: «Өнер қымбат асыл тастан маржаннан, Өнердегі даналық жасалмаған арзаннан», «Патшалардың тәжісі – ақыл, Атақтылардың нақышы – ақыл», «Жамандық пен жақсылықты ақылдылар айырап, Әділ болып зұлымдықтан қашып жүріп айығар»; *Рудакиде*: «Қас қаққанша бәрі өтіп, бәрі кепкен, Ажал ғана бұрылмас алған беттен. Өмір – арқан тартылар түйінделіп, мерзім жетсе, шама жоқ, қысқа неткен» т.б.).

Сондай-ақ сабақ барысында лексикалық тақырыптың бірі – мақал-мәтелдерді түсіндіруде әрдайым өз елдеріндегі мақал-мәтелдермен салыстырып сұрап отыратын болсақ, оларға түсінікті әрі олардың ойларын дұрыс жеткізе білуге және сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Тіл үйренушілердің қызығушылығын арттыруда мақал-мәтел үлгілерін пайдаланудың маңызы зор. Мақал-мәтелдер тыңдаушылардың сөздік қорын молайтуға, олардың мағынасын терең түсініп аша білуге үйретеді және де тәрбиелік мәні де аз емес. Сабақ барысында қазақ пен шығыс халықтарына ортақ көптеген мақал-мәтелдердің барлығына тыңдаушылардың өздері де көз жеткізеді. Бұған қазақтың «*Біреуге ор қазба, өзің түсесің*» мақалына Фирдоусидің «*Кім қазып қойса терең құдық, ойлансын өзі жайлы болса құлық*» деген бәйітпен үндес келетінін айтсақ та жеткілікті.

Қорыта келгенде, қазақ тілін ауған тыңдаушыларына үйретудің өзіндік ерекшеліктері жеткілікті екендігін аңғардық. Тілдің фонетика, лексика, қай саласы болса да түсінік бере отырып, салыстыра оқыту тіл үйренушілердің сөздік қорын молайтып, оқу үдерісі қарқынын белсенді етуге септігін тигізеді деген ойдамыз. Қазақ тіліндегі сөздерді білу, еркін игеру, қажеттісін жаттап алу – студенттердің есте сақтау қабілетін арттырып, дайындық арқылы немесе дайындықсыз сөйлей алуға әкелетіндігін жоққа шығара алмаймыз.

Қазақ тілі пәнінің басты мақсаты – шетелдік тыңдаушыға қазақ тілінде сөйлеу дағдыларын қалыптастыру, теориялық білімін практикада бекіту болып табылады. Ал дағдының сапалы болуы – ұстаздың білім деңгейіне және педагогикалық шеберлігіне байланысты үдеріс. Қорыта айтқанда, тәжірибелі ұстаздың біліктілікпен, әртүрлі әдістемемен тиімді де тартымды ұйымдастыра білген әрбір сабағы тіл үйренушінің белсенділігі мен тілге деген қызығушылығын, икемділік дағдысын, алғырлығын, шығармашылық қабілетін арттыра түседі.

Әдебиеттер:

1. Оңдасынов Н. Парсыша-қазақша түсіндірме сөздік. – Алматы: Қазақстан, 1974. – 4-б.
2. Рүстемов Л.З. Қазіргі қазақ тіліндегі араб-парсы кірме сөздері, 1982.

АУҒАН ТЫҢДАУШЫЛАРЫНА ҚАЗАҚ ТІЛІН ҚАТЫСЫМДЫҚ ӘДІСПЕН ҮЙРЕТУ

Абдвахитова Г.Н., Тилеужанова Г.Т.

Графика және орфография – бұл екеуі фонетика ғылымының құрамдық бөлшектері. Графика – тіл дыбыстарын жазуда таңбалайтын шартты белгілер жиынтығы. Дыбыс алғашқы, табиғи, ал графикалық таңба соңғы жасалынады. Түркі тілде солардың, ішінде қазақ тілінде де, көне замандардан бастап әр дәуірде қолданған жазу түрлері болған. Сондай жазулардың ғылымда белгілі болған алғашқысы – көне түркі жазуы немесе «Орхон-Енисей» жазуы деп аталатын жазу. Бұл жазу мола басына қойылған

құлпы тасқа, басқа да әртүрлі қатты заттарға қашап түсірген таңбалар түрінде сақталған, бірер сөздерден ғана тұратындары болмаса, қағазға жазылып сақталған көлемді ескерткіш емес. Зерттеушілер бұл жазуды түркі халықтары V–VIII ғасырларда қолданған деген пікір айтады. Түркі халықтары қолданған жазудың екінші түрі – көне ұйғыр жазуы деп аталатын жазу. Графикалық сипаты жағынан бұл жазу көне түркі әліппесіне ұқсас, сонымен төркіндес болған.

Фонетика ғылымының дамуы. Тілмен танысу, оны үйрену я үйрету атаулының барлығы да алдымен оның дыбыстық құрамын, дыбыстың түрлерін, қалай айтылып, қалай таңбаланатынын айқындаудан басталатыны белгілі. Осы себептен де болар өткен ғасырлардан басталатын түркі тілімен танысу бағытындағы алғашқы қадамның қай-қайсысында болса да фонетика мәселелеріне қатысты алды-көпті пікірлер кездесіп отырады. Тіпті сонау Гиганов, А. Левшин, Халфин, Қазамбектердің, олардан берірек шетел түркологтері Г. Дерфер, М. Рясянен, В. Котвич, орыс түркологтері В. Радлов, Н. Ильминский, П. Мелиоранский т.б. жазған оқулықтардың, халықпен таныстыру мәніндегі әртүрлі мазмұнды жазбалардың көпшілігінде сөз болып отырған халық тілінің дыбыстық жүйесіне қатысты айтылған азын-аулақ пікірлер кездесетіні аян. Бұлардың барлығын бірдей түркі фонетикасының дамуына қосылған үлес деп санамағанымызбен, түркологияның бұл саласын қалыптастырудағы алғашқы қадам демеске лаж жоқ. «Теңіз тамшыдан құралады» дегендей ғылым атаулының қай-қайсысы да осындай бастамадан, алғашқы қадамнан жүретінін ескерген жөн. Өткен ғасырдан бастауын алған түркі тілдері фонетикасы кеңестік құрылыс дәуірінде әрі қарап дамыды. Бұл мәселе кеңес өкіметі орнауының алғашқы жылдарынан бастап-ақ практикалық мақсатта болса да кең арқаға түсті. Өйткені осының алдында сөз болған графика мен орфография мәселелерін дұрыс шешу, сауатсыздықты жою үшін тілдің дыбыстық құрамын, оның өзіндік заңдылықтарын білу қажет.

Қазақ тілін оқыту әдістемесі туралы сөз болғанда бұл мәселенің ішінен басқа ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту мәселесін жеке бөліп қарастырмаса болмайды. Өйткені қазіргі таңдағы көп жұмыс істеліп, жан-жақты қарастырылып отырған мәселе –

қазақ тілін шетелдік тыңдаушыларға оқыту. Сонымен қатар бұл мәселе тілдік коммуникацияның тікелей зерттеу объектісі бола келіп, қазіргі кезеңде өзекті мәселе болып отырған қазақша сөйлеуге үйретудің тиімді жолдарын табуға көмектесті. Қазақ тілі сабағын жүргізу мәселесімен айналысып жүрген оқытушылар, тілшілер, ғалымдар көптеп саналады. Олардың әрқайсысы әртүрлі мәселелерді қарастыра келіп, қазақ тілін оқыту саласының дамып, жетілуіне үлес қосуда. Бұл еңбектердің авторлары Ш.Х. Сарыбаев, И.В. Маманов, Ғ. Бегалиев, С. Жиенбаев, Т. Аяпова, Ш. Бектуров, К. Сариева, А. Жүнісбеков, Ф.Р. Ахметжанова, М. Жанпейісова, Ф. Оразбаева, Қ. Бітібаева.

Алдында аталып өткен авторлардың еңбегінің зор екендігін айта келе, өзіміздің жұмысымызда Ә. Жүнісбектің үндестік заңы технологиясы және Е.И. Пассовтың және бұл әдісті қазақ тілін үйретуге бейімдеген Ф. Оразбаеваның қатысымы әдіс технологиясын басшылыққа алып келеміз.

Сонымен қатар қазақ тілі сабақтарында қатысымдық әдісін қолданып, аймақтық компонентін кеңінен пайдаланамыз. Неліктен қатысымдық әдіске тоқталдық? Мәселені дұрыс ашу үшін ең бірінші қатысымдық әдістің негізін құрайтын принциптерін көрсетейік. Ф. Оразбаева басқа ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту барысында қолданылатын қатысымдық әдісті өзіндік принциптер арқылы ажыратады. Олар:

- 1) тікелей байланыс;
- 2) адамның жеке қабілетін ескеру;
- 3) сөйлесуге үйретуде жүргізілетін жұмыстардың түрлерін айқындау;
- 4) сатылап даму;
- 5) динамикалық өзгеру;
- 6) өзектілік.

Қатысымдық әдістің пайдаланудың тиімді жолы – оның тіке байланысқа негізделіп, адаммен – адамның тікелей қарым-қатынасы арқылы тілді үйретуді жүзеге асыруында. Тілді оқытуда үйренуші мен үйретушінің арасында бір-бірімен көзбе-көз кездесу, ауызба-ауыз тілдесу, яғни тікелей қатынас болмаса, сөйлесім әрекеті де іске аспайды. Тілді үйретуге байланысты қандай бағыт-бағдарды таңдап алу керек, оған қатысты орындала-

тын жұмыстармен тапсырмалар қандай, оны іске асыруда бұл жұмыс түрлерінің алатын орны мен қызметі қандай дегенді анықтап белгілемей, алға қойған мақсатқа жету мүмкін емес (III принцип)

«Отан отбасынан басталады» десек, туған облысымыздың, қаламыздың көрнекі жері, тарихы, атаулы оқиғаларын, айтулы адамдардың өмір жолдарын білгізудің мәні зор. Тыңдаушыларды аймақтық компоненттерді «Қазақстан», «Алматы қаласы», «Менің көшем», «Менің отбасым», «Дүкенде», «Стадионда», «Дәрігерде», «Жыл мезгілдері» тағы сол сияқты тақырыптарды оқығанда әбден қолдануға болады. Аймақтық компоненттерді сабақта қолдануда қандай шаралар арқылы жүзеге асыруға болатынын сызба бойынша көрсетуге болады

Тақырыпты қандай жұмыс түрлері арқылы ашуға болады?

- Диалог.
- Викторина.
- Карточкамен жұмыс.
- Сурет бойынша жұмыс.
- Инсценировка.
- Тест.
- Экскурсия.
- Тыңдаушылардың шығармашылық жұмыстары (шығарма, тапқақтар, альбомдар).
- Пән бойынша шығармашылық жұмыстар.
- Интеграцияланған сабақтар.

Енді осы тақырыптардың кейбіреулеріне тоқталайық.

Сабақта тілдік қатынас үш түрлі жолмен немесе қалыппен іске асады: жұптық, топтық, ұжымдық.

Тыңдаушыларды «Алматы қаласы» атты лексикалық тақырыпты оқығанда карточкамен жұмыс, екеуара сөйлесу тағы сол сияқты жұптық қалыппен жұмыс істедім. Карточкаларды әр жұпқа үлестірдік.

Үлгі: I. «Алматы қаласында көшелер кең, таза. Мен Абай даңғылында тұрамын» т.с.с. Бірінші тыңдаушы оқиды, екіншісі тапсырманы орындайды. Осыдан кейін карточкалар екінші жұппен алмасып, бірінші тыңдаушы жазады, ал екінші тыңдаушы оқиды.

Үлгі: II. Екеуара сөйлесуде тапсырманың желісі төмендегідей болады

– Сен жексенбі күні Есентай өзеніне дем алуға барасың ба?

– Жоқ, мен жексенбі күн «Арман» кинотетрына кино көруге барамын. Өзің ше?

– Мен жексенбі күні Шымбұлаққа шаңғы тебуге барамын.

Тілді топтық форма арқылы оқыту арнайы құрылған шағын топтарды қатысымдық әдістің қағидаларына бейімдеудің нәтижесінде жүреді. Топтық қалып бойынша бір адам кем дегенде екі не одан да көп адамдармен бірден қарым-қатынасқа түседі. Яғни сөйлесуші ойын, пікірін, атқаратын жұмыстың мақсатын бірнеше адамдарға қатар жеткізеді. Бұл қалып бойынша жұмыс сұхбаттық түрінде де, монолог түрінде де іске асуы мүмкін.

Мысалы: «Қазақстан қалалары» тақырыбын алайық. Нәтиже сабағында топқа бөліп, бірінші топқа: «Теледидар бойынша ауа райын болжау», екінші топқа «Ауғанстанның ауа райы туралы сөйлесу», үшінші топқа «Кеше саяхатқа бардық. Ауа райы туралы әңгімелеу», төртінші топқа «Үялы телефонмен сөйлесу».

Бір қызығы осы топтық жұмыс барысында бірінші топ тыңдаушыларының жауабына бүкіл топ араласып, соңы ұжымдық қалыпқа ауысты. Себебі тыңдаушылардың назарын аудару үшін (тыңдап отырған) ситуациялық жағдаят тудырдық: Мынау тікелей эфир. Сендер әр қалада тұрасындар. Өздерің тұрған қаладағы ауа райын сұрауларыңа болады – деп едік, «Дикторлар» сөйлеп болысымен: «Кешіріңіз, Ауғанстанда ауа-рай қандай болады?», «Алматыда ауа райы қандай болады?» – деп әр жерден сұрақ қойып тыңдаушылар сөйлесіп кетті. Жалпы ұжымдық қалып жұптық және топтық қалыптарда өзара біріктіреді деген Ф. Оразбаеваның пікірінің дұрыстығын осы сабақта өте айқын көріп, ұқтым.

«Менің қалам», «Туған жерім» модулі бойынша нәтиже сабағы тартымды өтті. Әр топ тыңдаушылары Алматы туралы өте жақсы білетіндерін, ол туралы сөйлей алатындарын көрсетті.

I топ: Алматы көшелері.

II топ: Алматыдағы дүкендер.

III топ: Алматыдағы мұражайлар.

IV топ: Алматыдағы ескерткіштер.

Әр топ ситуациялық жағдаят тудырып, тіпті шағын инсценировка да көрсетіп жіберді. Мысалы: Менің досым Тофан Ауғанстаннан келді. Біз Тофанға Алматыдағы мұражайлар туралы айтамыз – деп бастаған бір тыңдаушыны. Топтағы екі тыңдаушының сұхбаты жалғастырды.

– Мынау этнографиялық мұражай. Ол орталық көшеде орналасқан.

– Онда нелер бар?

– Мұражайда әр ұлттың киімдері, ыдыстары, тұрмыс салтқа байланысты құрал-жабдықтар бар.

– Ол қандай ұлттардың киімдері?

– О, Алматы қаласында көптеген ұлт өкілдері тұрады екен. Олар: қазақтар, орыстар, немістер, кәрістер. Олар тату тұрады екен. Сен мұражайға барасың ба?

– Әрине, барамын. Қашан барамыз?

– Ертең.

– Жақсы, сау бол.

– Сау бол, Тофан.

Осындай сөйлесулерде тыңдаушылардың Қазақстанға, қалаға, көшеге деген сүйіспеншіліктері, мақтаныштарын дауыс ырғағынан байқалып, қуантады. Әрине, бұндай нәтижеге алдыңғы сабақтарды тиімді, тартымды өтудің арқасында ған жетуге болады.

Біздің факультетіміздің оқытушылары интеграцияланған сабақтарды жиі өткізіп тұрамыз. Қазақтың ұлт аспаптары туралы айта келе, бұл сабақта домбыраға тоқталып, домбыраның түрлерін видеокассетадан көрсетіп, үнін таспадан тыңдатып, тілімізді құрметтеуді үйренуге құлшыныс мақсаттары көзделсе, ұлттық тәрбие алуға қызмет етті деп ойлаймыз. Сабақ соңында «Қазақстан Республикасының Әнұраны» айтылып, «Сенің туған жерің қай жер?» деген сұраққа жауап берді. Жоғарыда тыңдаушылардың сұхбатынан мұражайлармен тығыз байланыста екенін ұғуға болады. Мұражай қызметерлері келіп, тәуелсіздік мерекелерінде кітап көрмесін ұйымдастырды. Тыңдаушылар да мұражайға саяхатқа барып, аймағымыз туралы мұражай қызметкерлерінен естіп, сұрақтар қойып, экспонаттар көргеннен кейін, сабақта сол жайында сұхбаттар құрайды. Шағын шығармалар

жазады. Осы жұмыс түрлерімен қатар сабақта қатысымдық әдісін қолданып, аймақтық компоненттік пайдалануда жаттығу, тестілеу, шағын шығармалар түрлендіріп беріледі (көрсету).

Әр тақырыпқа байланысты тапсырмалар беру практикамызға енген. Бұл тапсырмалар тыңдаушының оқыған-тоқығанын ұмытпауға жақсы ықпал етеді және тапсырманы шығармашылықпен, асықпай сапалы орындауға көп пайдасы бар. Тақырыптың өзектілігі негізгі бір сабақта орындалуы мүмкін, керісінше бірнеше сабақта, тіптен сабақтар жүйесіне, практикалық түрге де созылуы мүмкін. Мысалы мынадай тапсырмалар: «Менің ең қызықты бір күнім», «Менің қалам», «Театрдан алған әсерім» атты тақырыптарда осы жүйелікті байқауға болады. Тыңдаушылар қай жерде демалғандарын айта келе Алматының табиғаты, демалатын орындарын сипатта жазып, фотосуретке түсіріп қаттап алып келеді. Бұл да сабаққа қызығушылығын арттыруға, жауапкершілік сезімдерін дамытуға үлкен үлесін қосады. Сонымен бірге өз туған жеріне деген мақтаныш, махаббат сезімдерін одан әрі дамытады. Тілді үйретудың басты түйіні, кілті – қазақ тілінде сөйлесе білу, өз ойын жеткізе білу. Ол әрбір сабақта осы қарастырылып отырған аймақты компонентті тақырыбына тілдесе білуден басталып кез келген ортада пікірлесуге дейін жетеді. Сондықтан оқытудағы әртүрлі жұмыстар орталық өзектен пайда болып келіп, басты түйінге айналып соғып отыруы керек. Барлық жұмыс түрлері тілдік материалмен салаларды тізбектеп оқыта берумен емес, олардың ішінен сөйлеуге қажетті ең керектілерін сұраптап ала білумен, сөйлеу материалды танумен, оларды дұрыс қолданумен, сөйлеу әрекетінде тиімді пайдалана білумен де ерекшеленеді. Жұмыс барысында нәтижеге тек қатысымдық әдіспен қатар, басқа да инновациялық технологиялардың элементтерін қолданып, солардың жақсы нәтижесін тыңдаушыларымыздың жетістіктерінен көріп келемін. Біріншіден, оқушыларымыз дыбыстық ерекшеліктерді жақсы меңгерген, яғни айтылым дағдылары жоғары. Екіншіден, ауызекі сөйлеу дағдылары жоғары. Күнделікті жұптап, топтап жұмыс істеудің нәтижесінде тыңдаушылар берілген тақырыпқа, соның ішінде бүгінгі өзекті деген аймақтық компоненттер тақырыбына сұрақ қоя білу, жауап беру дағдылары даму үстінде. Оны тыңдаушыларының

ақпан айында өтетін конференцияға мақалалар жазу барысындағы дайындалу кезінде көруге болады. Тақырыптарын жан-жақты талқылау, толықтыру кезеңі қызу өтуде (топтар ішінде). Үшіншіден, тыңдаушылардың пәнге деген қызығушылығы арта түсуде. Берілген тапсырмаларды қосымша шығармашылықпен орындап келген тыңдаушыларды көргенде әрине қуанышым шексіз, сонымен қатар сабағымыз қызықты, тартымды өтуіне оқытушы ретінде барлық күшімізді аямаймыз. Төртіншіден, ауған тыңдаушыларының тілді үйрену барысында жұмыстардың кішкене болса да нәтижесі бар деп түсінемін. Әрине, бұнымен шектелмей, жұмысты одан әрі жалғастыру – басты міндетіз. Қорыта келе, іздену, тиімді әдістерді тауып, пайдалана білу, сабақ барысында үнемі түрліше әдістерге сүйеніп отыру керек екендігін қазіргі таңда әр оқытушы түсінеді.

ШЕТЕЛДІК ТЫҢДАУШЫЛАРДЫ ҰБТ МЕН КТ-ГЕ ДАЯРЛАУДАҒЫ ТИІМДІ ӘДІСТЕР МЕН ТӘСІЛДЕР

Санаева Г.Е., Тастемирова Г.А., Тилеужанова Г.Т.

Қазіргі уақытта тестілеу әдісі орта мектеп түлектерінің білім деңгейін бағалау құралы ретінде қолданылып келеді. Елімізде мұғалімдер арасында бұл тәсілге қарсы болып жүргендер де бар. Сөйтсе де оның тиімді әдіс екені әлем елдері тәжірибесінен белгілі. Тестілеу әдісі Еуропа елдерінің білім беру жүйесінде жан-жақты зерттеліп, тестология ғылымы ретінде қалыптасып, тиімді әдіс екені дәлелденген. Қазақстанда да зерттеу жұмыстары қолға алына бастады.

Тестілеу әдісінің тарихы ерте заманнан басталған, антикалық Грецияда білім алушылардың білім деңгейін бағалауда ақыл-ой өрісінің дамуын және дене икемін бақылайтын әртүрлі сынақтар қолданған. Б.э.д. VI ғасырларда Қытайда мемлекеттік қызметке алуда үміткерлердің ақыл зеректігінің деңгейін бағалайтын алғашқы тестілер пайда болса, ежелгі Вавилонда мектеп бітірушілердің арнайы хат тануын анықтайтын байқау жүйесі болған. Орта ғасырларда білім деңгейін бағалау ауызша сұрақ-жауап ретінде немесе жазбаша түрінде қолданылған. Алғаш рет

1884 жылы АҚШ-та тест материалдары қамтылған сынақ кітабы шығарылды. Оның негізгі мазмұны математика, тарих, грамматика, навигация пәндерінен жинақталды және бес көрсеткіш жауаптан тұрған. Бұл педагогика саласының білім деңгейін анықтаудағы алғашқы жетістік болатын. 1885 жылы Нью-Йоркте білім деңгейін анықтайтын емтихан кеңесі құрылды. Тестілеу жүйесінің қалыптасуына ағылшын ғалымы Френсис Гальтон үлкен үлес қосты. Ол өзінің зертханасында 1884-85 жылдары 5 жастан 80 жас аралығындағы адамдардың физиологиялық және психикалық ауытқуын тексеріп, 9337 адамды тестілеуден өткізген. Бұдан соң 1890 жылы психологиялық әдебиеттерде бірінші болып «ақыл-ой тесті», «интеллектуалды тест» терминін енгізген Джеймс Маккин Кэттел болды. Ол 50-ге жуық зертханалық тест жүйесін жасап, педагогтер мен психологтердің ортасында үлкен қолдауға ие болды. Тестілеу жүйесінің мемлекеттік деңгейде қолдау табуы 1900 жылы АҚШ-та колледждерге өтініш білдірген талапкерлердің білім деңгейін бақылайтын комитеттің құрылуымен байланысты болды. Осыдан соң 1901 жылы 17 шілдеде The SAT Reasoning Test колледждерге түсуге арналған стандартты тестілеу жүйесі құрылды. Тест ағылшын, француз, неміс, латын, грек тілдері және тарих, математика, физика пәнаралық тапсырмалардан тұрды.

Ұлттық бірыңғай тестілеу (ҰБТ) мен кешенді тестілеу (КТ) – жалпы білім беру ұйымдарында білім алушылардың қорытынды аттестаттауының бір түрі. Аттестаттауды жақсы тапсыру үшін оған сапалы дайындық қажет. Тест сұрақтарын әзірлеу, тыңдаушыларды тест сұрақтарына жауап беруге дайындау және тапсыру мәселелеріне қатысты біраз тәжірибе жинақталды. Тест құрастыру орталығының талапкерден жан-жақты, терең білімді талап ететіндей етіп құрастырған тест жинақтарынан басқа әр оқытушының тыңдаушыны дайындауда өзіндік әдіс-тәсілдері болады. Осы мақсатта тіл сабақтарында түрлі тестілерді қолдану тиімді.

ҰБТ және КТ қорытындысының ұпай көрсеткіші біздің факультетімізде білім алып жатқан шетелдік тыңдаушылар, соның ішінде қазақ диаспора өкілдерін ойландырады.

Білім берудің сапасын арттыру мен сапалы білім беру жүйесін құру мақсатында 2004 жылдан бастап Республикада Ұлттық

бірыңғай тесттілеу (ҰБТ) енгізілгені белгілі. Сондықтан тестілеуге даярлауда пән мұғалімдері тақырыптарды тыңдаушыларға меңгертудің тиімді, ұзақ еске сақтауды қалыптастыратын жолдарын, әдіс-тәсілдерін ойлап табуда. ҰБТ-ның мақсаты – жоғары білім алуға барлық мектеп бітірушілердің тең дәрежеде қол жеткізуі, білім берудің сыртқы тәуелсіз бағалау жүйесін құру, мемлекеттік тапсырыс – мектеп бағдарламасы орындалуын, білім сапасын анықтау. Кешенді тесттің мақсаты – ҰБТ-ны тапсыра алмаған білім алушылар және қазақ диаспора өкілдеріне арналған сынақ түрі. Ал осы сынақтарға дайындық үшін дайындық кафедрасының оқытушылары мамандыққа байланысты топтарды бөліп, 1 жыл ішінде барлық мектеп бағдарламасын оқытып, әр айда тест тапсыртып, нәтижесін қадағалап тұрады.

ҰБТ және КТ дегеніміз – мемлекеттің, қоғамның және тұлғаның қажеттілігіне сәйкес келетін бүгінгі білім сапасын көтеру және басты бағыт болып табылады.

Оқушылардың білім алу себептерін айқындау,

- Пәндік оқытуды ұйымдастыру
- Тиімді технологияларды қолдану.

Кемшілігі:

- Тест қорытындысында кемшіліктер анықталады
- Тесттік бақылауда білім алушының шығармашылық қабілетін бағалау мүмкін емес.

– Уақыттың аздығы әсер етеді.

– Жауап беру кезінде кездейсоқтық болуы әбден мүмкін.

Артықшылығы:

– Білім беруші мекемеге тәуелсіз бақылау жүйесі.

– Білім мазмұнына жалпыға бірдей білімді бағалау шкаласының қолданылуы.

– Әр білім алушының білімі мен әр мұғалімнің біліктілік деңгейін шынайы айқындап, оларға талап қою арқылы сапалы білім беруге қолайлы жағдайдың жасалуы.

Ерекшелігі:

– Стандартты түрде жалпы білім тексеріледі.

– Әділетті болады, барлық білім алушылар мен тест тапсыратындар бірдей жағдайға қойылады, ешбір мұғалім, оқытушы, ата анасы қатыспайды.

- Тесттік бақылау кең көлемді оқу материалын қамтиды.
- Бағалауы нақты.
- Экономикалық жағынан тиімді (тексеретін адамдар саны, уақыты).

– Осындай сынақтарға дайындау білім алушыларды есте сақтау, қайталау, белгілі уақытқа оқып, үлгеру қасиеттеріне тәрбиелейді.

Білім алушылардың жеке ерекшеліктері мен білім сапасын көтеру мақсатында төмендегідей кезеңдерден өтеді.

1-кезең. Диагностикалық:

– Бақылау жұмыстарын өткізу арқылы тыңдаушылардың білім деңгейлерін анықтау.

– Өткен жылдағы ҰБТ нәтижесі мен байқау тестілердің сараптамаларын жасау арқылы қиындық тудыратын мәселелер анықталады.

2-кезең. Практикалық:

– Тест жинақтарымен жұмыс.

– Күрделі тақырыптар бойынша деңгейлік тапсырмалар.

– Топтық және жеке дайындық.

– Мәтінмен жұмыс істеуде тиімді тәсілдерді қолдану.

3-кезең. Синтетикалық (анықтаушылық):

– Тақырыптар бойынша бақылау тестілері.

– Мониторинг.

– Қатемен жұмыс парағын жүргізу.

Кешенді тестілеу оқудың күндізгі оқу түрі бойынша:

– өткен жылдар бітірушілерге;

– кәсіби оқу орындарының бастауыш және орта білім беру бітірушілерге (техникалық және кәсіби, орта білімнен кейінгі);

– ҰБТ қатыспаған, шет елде оқушыларды алмастыру желісі бойынша оқыған, жалпы білім беру мектептерін бітірушілерге;

– өзбек, ұйғыр және тәжік тілінде оқытудың жалпы білім беру мектептерін бітірушілерге;

– республикалық музыка мектеп-интернаттарын бітірушілерге;

– сол сияқты шет елдерде оқу мекемесін бітірушілерге жүргізіледі.

Шетел азаматтарына арналған дайындық факультетінде қазақ тілін оқытуға байланысты жүргізілетін жұмыстар – тыңдаушылардың сөздік қорын байытуға, сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға, шығармашылық ой-қабілетін дамытуға арналған. Еңдеше, қазақ тілі сабағы тіл үйрету ғана емес, студенттерді жан-жақты тәрбиелеу сабағы. Бұл ретте дағдылы сабақтан тыс оқу материалы қазақ тілін оқытуда практикалық ғана емес, сонымен қатар білім беру, тәрбиелеу міндеттерін жүзеге асыру болып табылады. Сабақ барысында оқу бағдарламасына байланысты грамматикалық тақыраптарды қайталау, бекіту мақсатында мақал-мәтелдерді, жұмбақтарды пайдалану тиімді. Ұрпақ тәрбиелеп отырған ұстаздар үшін заман ағымына қарай оқыту әдістері де өзгертіліп отыруы тиіс. Дәстүр-салтымызды, ұлттық сана-сезімімізді жаңғырту әдептілікке үйрету мақсатында әрбір тақырыпты халық даналығымен байланыстыра жүргізу жолдарын іздестіреміз. Сабаққа дайындық кезінде физика мамандығына қатысты тақырыптарға мақал-мәтелдерді пайдаланып, грамматикалық тақырыптарды қайталатамыз. Мақал-мәтелдер адам баласының тұрмыс-тіршілігіне терең еніп, халықтың өмірі-еңбек әрекетін, оның құбылыстары мен қарым-қатынасын шынайы көрсетіп отырады. Мақал-мәтелдердің ескіrmес, тот баспас қасиеті – оның бейнелеу, теңеу, суреттеу ерекшеліктеріне жете көңіл бөлгендігінде. Сондықтан олардың дидактикалық және тәрбиелік мәні бар. Сонымен қатар кейбір мақал-мәтелдерде табиғат құбылыстары, құбылыстар аралығында өзара байланыс өте айқын берілген. Бұл қазақ халқының өзін қоршаған ортаға немқұрайды қарамай, аса бір зерделі түрде байқампаз болғандығын аңғартады. Міне, осындай мазмұнды мақал-мәтелдерді физика мамандығын таңдаған студенттерге қазақ тілі сабағында қолданып грамматикалық тақырыптарды бекітеміз.

Атамекеніміздің барлық ЖОО-да оралмандар мен шетел азаматтарына арналған дайындық бөлімінде, жас ұрпаққа білім беру ісі өз дәрежесінде жүргізіліп келеді. Онда шетел қазақ диаспорасы өкілдері таңдаған мамандықтары бойынша қалаған ЖОО -ға түсіп кетуіне зор ықпалын тигізіп отыр.

АУҒАНСТАНДЫҚ ТЫҢДАУШЫЛАРҒА ТІЛ ҮЙРЕТУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖОЛДАРЫ

Тастемирова Г.А., ф.ғ.к., аға оқытушы

Қазақстанда білімін ары қарай жалғастыратын ауғанстандық тыңдаушыларға тәрбие мен білімнің алғашқы дені жоғары оқу орнына дейінгі білім беру факультетінде беріледі. Ауғанстандық тыңдаушыларды қазақша ойлауға бейімдеу, оқуға деген қызығушылығын ояту, сабақ оқу дағдысын қалыптастыру күрделі мәселе екендігі мәлім.

Тыңдаушылардың ойлау қабілетін ойын арқылы дамытатын әдіс-тәсілдер

Ойынды қолданумен бірге ойлауға, тілді дамытуға, шығармашылық әрекетін байытуға бағыт алады. Ойындардың негізгі мақсаты – тыңдаушының ықылас зейінін, сөздік қорын, байқампаздығын, есте сақтау, қабылдауын дамытуға, икемділікті арттыруға, өз ісінің дұрыстығын дәлелдей білуін анықтау, қалыптастыру.

Ойынның маңызы:

а) Ақыл-ойы дамиды, оқуға қызығушылығы, белсенділігі, шығармашылығы артады, сабақ оқуға дағдыланады.

б) Ойын түрінде оқыту жалықтырмайды, тыңдаушы білімінің сапасын арттыруға, сабақты қызықты өткізуге оқытушы үшін тиімді.

в) тыңдаушылардың есте сақтау қабілетін, қабылдау қабілетін, зейінін тұрақтандыруға, аңғарымпаздық қабілетін дамытуға арналған көмекші құрал ретінде төмендегі ойындар топтамасын ұсынып отырмын.

Тыңдаушының ойлау қабілетін, есте сақтауын және тілін дамытуға арналған ойындар

1. Жүп суреттер: оқытушы бір жемістің суретін көрсетеді, тыңдаушылар суретте көрсеткен жемістің сыңарын жазу керек.

Анар-алма, картоп-сәбіз, кітап-дәптер, фасоль-бұршақ, шәй-нек-кесе, қораз-әтеш, қызғалдақ-раушан, аққу-шағала, шегіртке-кұмырсқа, қасқыр-аю, ешкі-қасқыр.

Тыңдаушылардың сөздік қорын байыту, зейінін дамытуға арналған ойындар

Оқытушы көкөніс суреттері бейнеленген карточкаларды көрсетеді. Тыңдаушылар суретке қарап көкөністің атын айтады және жазады.

Үй жануарлары атауларын жақсы естерінде сақтап қалулары үшін мынадай ойын түрлерін жүргіземін. Төрт түлік малдың суреттері тақтада ілулі тұрады және суреттердің қасында жануарлардың өз балалары суреттелмеген. Сонымен тыңдаушылар төрт түлік малдың қозысын, ботасын, бұзауын, құлынын тауып тақтаға шығып жазады. Бұл ойын тыңдаушылардың тез ойлану, дұрыс жазу дағдыларын қалыптастырады. Сабақтарда қолданатын ойын элементтері тыңдаушылардың белсенділігін арттырып, оларды ынталандырады, теориялық білімдерін практикада қолдануға үйретеді. Кез келген ойын элементі сабақта үш түрлі мақсатқа бағытталады. Оның біріншісі – тыңдаушының сабаққа қызығушылығын, ынтасын арттыру, тілін дамыту, екіншісі – тыңдаушыларды тапқырлыққа баулып, зейінін, ойлау қабілетін арттыру, үшіншісі – қатесіз жазу.

Педагогикалық технология ұғымы түрлі педагогикалық ойын түрлерін педагогикалық процесте әдістер мен тәсілдердің кең көлемді топтарын біріктіреді, оның жалпы ойындардан ерекшелігі оқытуда нақты мақсатының қойылуымен және оның оқу-танымдық бағыты сипатталған, негізі салынған педагогикалық нәтижесіне сай анықталады. Сабақ барысындағы ойын әдістері шетелдік тыңдаушылардың оқу қызметіне ынталандыру құралы ретінде ойын әдістері мен жағдайларының көмегі арқылы құрылады. Сабақта қолдалынатын ойын технологиялары әлі де білім беру саласында жаңа инновация болып табылады.

Әдебиеттер:

1. «Жантану мәселелері» республикалық ғылыми-әдістемелік, психологиялық журнал. – 2014. – №5. – 28-29 б.
2. «Ұстаздар» сайты материалдары.

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз.....	3
Tastemirova G.A. Some peculiarities of teaching kazakh to afgan listeners.....	6
Тастемирова Г.А. Ауғанстандық студенттерге қазақ тілін оқытудың кейбір мәселелері.....	8
Тастемирова Г.А. Оқу-тәрбиелеу ісінде ауғанстандық жастардың этностық ерекшеліктерін есепке алу.....	11
Тастемирова Г.А. Қазақ-ауған халықтарының қарым-қатынастары.....	15
Мәтбек Н.Қ. Шетелдік тыңдаушыларға фонетиканы оқыту мәселелері.....	20
Мәтбек Н.Қ. Шетелдіктерге қазақ тілін оқыту әдісі.....	25
Мәтбек Н.Қ. Ауғанстандық тыңдаушыларға қазақ тілі жалғауларын меңгерту.....	29
Тастемирова Г.А., Тилеужанова Г.Т., Сапаева Г.Е. Қазақ тілін ауған тыңдаушыларына үйретудегі кейбір ерекшеліктер.....	34
Абдвахитова Г.Н., Тилеужанова Г.Т. Ауған тыңдаушыларына қазақ тілін қатысымдық әдіспен үйрету.....	39
Сапаева Г.Е., Тастемирова Г.А., Тилеужанова Г.Т. Шетелдік тыңдаушыларды БТ мен КТ-ге даярлаудағы тиімді әдістер мен тәсілдер.....	46
Тастемирова Г.А. Ауғанстандық тыңдаушыларға тіл үйретудің әдістемелік жолдары.....	51

Оқу басылымы

Тастемирова Гүлшара Асылбайқызы
Мәтбек Нүрсұлу Құрманбекқызы
Тилеужанова Гүлхан Тұрарқызы
Сапаева Гүлжан Едігеқызы

**ШЕТЕЛДІК ТЫҢДАУШЫЛАРҒА
БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Оқу-әдістемелік құралы

Компьютерде беттеген және
мұқабасын безендірген Қ. Өмірбекова

ИБ №10788

Басуға 19.04.2017 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84 ¹/₁₆.
Көлемі 3,37 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылым. Тапсырыс №1806.

Таралымы 50 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.